

JOG ÉS SZÉPIRODALOM

RIXER ÁDÁM
egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Miért éppen jog és irodalom? Jelen írás okai és céljai

A címben megjelölt mindkét terület ‘alapanyaga’ a nyelv, azaz az irodalom éppúgy nyelvilleg modellezi tárgyát, miként a jog(tudomány), csupán attitűdjük más: míg a jog mindig normatív konstrukciókat épít, az irodalmi szöveg szinte sohasem. Míg a jog arra fókuszál, hogy mindenki ugyanazt értse az adott fogalom vagy törvényi tényállás alatt, addig a valóban ‘értékes’ irodalmi mű – fogalmi értelemben – mindig nyitott és polivalens:¹ a jog igyekszik lezárni a kérdéseket, olykor elébük menve is, ezzel szemben az irodalmi mű és az irodalomtudomány kérdéseket tesz fel és a lehetséges kérdéseket kitágítja. Ha valaki az utóbbiban jártasságot szerez, az előbbiben is szemléleti jártasságot szerez, s viszont. Nem a pusztán véletlen műve, hogy korábban olyan nagy divat volt a bölcsészek és jogászok áthallgatása egymás karára...

A jog és az irodalom egymáshoz való viszonya – talán éppen a fentiek miatt – régóta érdekli a jogtudománnyal foglalkozókat. Az ezzel kapcsolatos írások azonban döntő többségükben valamifajta – jogelméleti megközelítésű – intertextualitás-problémává transzformálják a kérdést (azaz alapvetően a jogi szöveg helyét és szerepét vizsgálják az irodalmi szövegben),² természetesen nem elhallgatva – ám különösebben nem is hangsúlyozva – ezen terület alternatív alkalmazásának jelentőségét és a vonatkozó didaktikus eszközök fejlesztésének szükségességét a jogi oktatásban. Az elméleti kereteket – azaz a szövegek kölcsönhatását, s ezen kölcsönhatások remélt, illetve lehetséges eredményeit és formáit – felvázoló írások különösen az amerikai jogirodalomban számosak. Ezek a megközelítések – kimondva vagy kimondatlanul – a jog primátusát hirdetik, az irodalom szerepét pedig egyfajta „béranyaságra” korlátozzák; amennyiben az csupán keretet biztosít az érdemi mondandó, a valódi jelentés kibontakozásához. Ez a – *mainstream*nek tekinthető – irányzat az irodalomra csupán mint sajátlagos értelmezési lehetőségre, többletértékkel bíró sajátos aspektusra tekint, amely önálló szemléletmódja és

¹ Gyarmati László megjegyzése.

² Pl. NAGY Tamás: Jog, irodalom, intertextualitás. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Ratio Legis – Ratio Iuris. Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 38–47.

eszközrendszere révén hasznosan járulhat hozzá a jogi szöveg vagy éppen jogi gyakorlat tartalmának pontosabb kifejtéséhez, (utólagos) megállapításához, művészi igényességgel megkreált példán keresztül bemutatásához. Ezen egyensúlytalanságot csak fokozza azon mindent átpolitizáló – a különböző tudományoktól és azok képviselőitől sem idegen – törekvés nyomása, amely azt sugallja, hogy a helyes kiindulópont mindig a nyelv politikai célú használata jellegzetességeinek feltárása (amelyben az egyik domináns elem a jogi szövegek vizsgálata), még akkor is, ha az irodalmi szövegeknek a (politikai) életgyakorlathoz történő visszakapcsolása leginkább nyelvi-retorikai létmódjuk részletes vizsgálatán keresztül történhet meg.³

Jelen írás megszületésének egyik döntő oka éppen az, hogy a hazai szakirodalomban – az interdiszciplinaritás jellegzetességeinek és az irodalmi szövegek eszközjellegének rögzítése, illetve egyedi munkák elemzése mellett – jóval kevesebb figyelem jut *egyrészt a jog és irodalom sokszínű érintkezési formái katalogizálásának, azaz a kapcsolat létező és lehetséges formáinak teljeskörűsége törekvő bemutatásának*,⁴ *másrészt a terület jogi oktatásban játszott szerepe pontosabb kibontásának, azaz azon specifikumok értékelő feltárásának, melyek mentén a mai kor szülte sajátosságokkal vehetjük össze a jog és irodalom kapcsolatrendszerében rejlő lehetőségeket. A sajátosság kifejezés e megközelítésben egyszerre utal azokra az attribútumokra, melyek a jog mint tananyag átadási folyamatában kifejezetten a XXI. század első két évtizedét alapul véve írják le annak közeget és szereplőit, illetve azokra a megoldásokra, melyek a jogi oktatás – jócskán elhanyagolt – módszertani eszköztárát jelentik. E szerény írás éppen ebben a két irányban – tehát a kapcsolat tételes katalógusának újrafogalmazásában, illetve azon okok felmutatásában, melyek még inkább elfogadottá teszik ezen területet a jogi/igazgatási képzésekben – kíván tenni egy-egy bátorítalan lépést, felvázolva, hogy a jog és irodalom témakör ma már nem szűkíthető a „szépirodalmi szövegbe ágyazott jogi szöveg, illetve probléma” leegyszerűsítésre, illetve a terület jelentőségének „kirándulás” vagy „érdeklenség” fogalmakban történő megragadására.*

Nagy Tamás fogalmazza meg a döntő kérdést – méghozzá a lehető legáltalánosabban –, hogy irodalmi és jogi szövegek képezhetnek-e egymás számára értelmes kontextust, az egyik csoportba tartozó szövegek tanulmányozása járhat-e bármilyen haszonnal a másik szövegegyüttes darabjainak értelmezése tekintetében.⁵ Azaz, ha a *szépirodalom felől közelítünk* (s a feltett kérdésre igenlő a válaszuk): vagy a jogi tematika (jogászság, igazságszolgáltatási kérdés, kodifikációs probléma stb.) jelenik meg közvetlenül a szépirodalomban, vagy a jogi műnyelv beszüremkedése a megfigyelés tárgya, esetleg a jogi szövegek közvetett hatása mutatható ki az irodalmi mű létrejöttének folyamatában.⁶ A *jog(tudomány) felől közelítve* pedig úgy merül fel a kérdés, hogy a jogi textusok formálódásában – különösen nyelvhasználati kérdésekben, új terminológiák stb. kialakulásában – milyen

³ SIMON Attila: A törvény Szophoklész Antigonéjában. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2. 73.

⁴ E feladat ellátására vonatkozó igény – amely némi leegyszerűsítéssel az egységesező tematika és „dogmatika” problematikájaként is megjeleníthető – annak ellenére is sürgető, hogy az első érdemi „kapavágások” megtörténtek, doktori értekezés [NAGY Tamás: *Jog és irodalom*. (PhD-értekezés, kézirat) Szeged, SZTE ÁJK, 2006.], illetve habilitációs előadás formájában (H. Szilágyi István).

⁵ NAGY (2011) i. m. 39.

⁶ NAGY (2011) i. m. 40.

szerepet játszottak a kor (szép)irodalmi alkotásai, politikai, társadalomkritikai stb. töltettel (is) rendelkező írásművei, illetve bizonyos *kvázi irodalmi művek, pl. a Biblia*.

Ez a megközelítés – vállaltan – intertextualitás-problémaként kezeli a kérdéskört; s ha igenlő is a válasza, a jog és irodalom közeget tudományos határterületként tételezi. Ez a szemléletmód nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy „jog és irodalom” mint önálló tudományterület, esetleg diszciplína jelenjen meg, az általános, illetve ágazati állam- és jogtudományok valamifajta segédtudományaként. A mai állam- és jogtudományok, illetve ezek művelőinek általános irányultságát illetően azonban helyesen vázolja fel Nagy Tamás, hogy „[A] modern kontinentális jogtudományt mindig is a tételes jogi tudományok dogmatikai szempontú elemzései uralták és uralják napjainkban is, különös tekintettel a pandektisták XIX. századi hagyományait továbbvivő fogalomelemző és konstrukciós eljárásokra. Sem ezen jogtudományi műveletek, sem a kortárs európai jogelmélet meghatározó trendjei nem nyújtanak megfelelő terepet a jogi és irodalmi szövegek kölcsönhatásainak pontosabb feltárásához.”⁷ Jog és irodalom egymástól való elzártságát meghatározottabban a társadalomelméleti alapokra építő és a modern társadalmak legfőbb jellegzetességét azok funkcionális differenciálódásában megragadó teóriák állítják: két egymástól jellegzetesen eltérő társadalmi tevékenységterületet láttatnak, amelyek egymáshoz való bármilyen viszonyát is csak azok „egzisztenciális-funkcionális különbözőségét előfeltételezve” lehet megkísérelni tisztázni.⁸ A modern ember számára valóban tapasztalat a társadalom funkcionális differenciálódása; a politika, a jog, a gazdaság, a tudomány, s ugyanígy a vallás részrendszereinek – valamilyen mértékű – autonómiája, amely a társadalomelméletek számára is erőteljes kihívást jelent(ett), amikor is ezt az acentrikussá – azaz központ nélkülivé – váló világot kell(ett volna) leírniuk.⁹ E megállapítás jelentőségét vizsgáló témánk vonatkozásában az adja, hogy a központi rendezőelv nélküli korban fogant modern és „posztmodern” társadalomelméleti koncepciók jellemzője, hogy az ember filozófiai-erkölcsi természetéről nem (vagy csak kevésbé) vesznek tudomást, illetőleg a társadalomintegratív erőkhöz kötődő helyes társadalmi együttélés, rend elveit nem firtatják, s így a működőképes társadalmi rend teoretikus megalapozásáról is gyakran lemondanak.¹⁰ A két terület – a jog és az irodalom – esetében (is) az az egyik döntő kérdés, hogy a kapcsolat szükségszerűen megmarad-e az egymásnak nyújtott technikai segítség, a „hasznos magyarázat” szintjén, vagy érdemi és szükségképpen értékelő, sőt értékközvetítő kapcsolattá válva a jogászai szocializáció egyik döntő elemévé válhat.

E tanulmány megszületésének okaként éppen az a remény jelölhető meg – a fentebb vázolt differenciálódási koncepcióval szemben –, hogy lehetséges a szoros szimbiózisok felé mutató diskurzus, miközben az is nyilvánvaló, hogy *a jog és a tudás egyéb formái közötti dialógus kialakulásához egy erőteljesen interdiszciplináris kiindulópont szükséges*.¹¹

⁷ NAGY (2011) i. m. 43–44.

⁸ NAGY (2011) i. m. 44.

⁹ Cs. KISS Lajos: Bevezetés. In: Cs. KISS Lajos – KARÁCSONY András (szerk.): *A társadalom és a jog autopoietikus felépítése*. Budapest, 1994. 7–8.; Cs. KISS Lajos: Megjegyzések a jog és művészet viszonyához. *IAS*, 2007/2. 13–18.

¹⁰ FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 382.

¹¹ Richard SHERWIN: *Intersections of Law and Culture*. A cross-disciplinary conference hosted by the Department of Comparative Literary and Cultural Studies. Franklin College Switzerland, Lugano, October 2, 2009.

Ez ma már – az egyéb igények vonatkozásában is – többet jelent, mint a szociológia vagy a diskurzus-analízis módszereinek segítségével hívása a jogi folyamatok jobb megértéséhez, áttekintéséhez.¹² Sokkalta inkább olyan új (tudomány)területek felé történő nyitás igénye fogalmazódik meg, melyek – néhány tiszteletre méltó kísérletet leszámítva – mindeddig nem, vagy csak alig érintkeztek a jogtudománnyal [(kulturális) antropológia,¹³ teológia,¹⁴ vallástudomány¹⁵ stb.]. Sőt, ma már ezek kapcsolata sem szorítkozhat általánosságok szintjén mozgó „kölcsonös bemutatkozásra”, sokkal inkább olyan előzetesen megkonstruált interdiszciplináris eljárások, és ezekhez kötődő koherens és szisztematikus módszerek kialakítása szükséges, melyek biztosítani képesek az érdemi összehasonlító kutatások stabil kereteit, s egyúttal a szükséges rugalmasság és nyitottság felé is elkötelezettek.¹⁶ Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy a jog és irodalom „akadémiai diszciplináris határokkal”¹⁷ történő elválasztása – történeti aspektusból – egyébként is kivételes, ha úgy tetszik: szinte szükségképpen átmeneti jelenség.

Ezen írás – vállaltan – csupán a jogi oktatás szemszögéből vizsgálódik, erősen funkcionális szerepet tulajdonítva önmagának. Az írás egyúttal szembe is száll azzal a téves alapállással, mely a jogászképzés megújításával összefüggő felvetéseket és javaslatokat alapvetően a „gyakorlat vagy elmélet” kérdéskörre kívánja redukálni.¹⁸ A szakirodalom áttanulmányozása alapján az a kép rajzolódhat ki előttünk, hogy a legtöbb kortárs szerzőnél a jogi oktatás reformjának döntő – sőt, olykor kizárólagos – eleme a gyakorlat-orientált képzés meghonosítására tett javaslat.¹⁹ *Ezen látásmódot meghaladva azonban érdemes kimondanunk, hogy a jogászképzésnek van egy harmadik, a másik kettővel összevetve is hangsúlyos eleme, aspektusa: ez pedig az erkölcsi, morális vonatkozás, mely a legelhanyagoltabb területe volt az egész jogi felsőoktatásnak az elmúlt 60–65 évben.* Ennek a kérdéskörnek a jelentőségét Jakab is elismeri egyik munkájában: „Mindezen gyakorlati képességek mellett, az etikai képzés a változást sürgető kritikai hangok ellenére is széles körben hiányzik, és noha tanítanak „jogi etikát”, annak anyaga rendszerint

¹² Részletesebben lásd SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog*. Miskolc, Bíbor, 2011.

¹³ Részletesebben lásd pl.: Michael FREEMAN – David NAPIER (szerk.): *Law and Anthropology. Current Legal Issues*, Vol. 12. 2009. 47.; H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.; H. SZILÁGYI István: *Az ember alkotta jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Ius Humanum – Ember alkotta jog*. Műhelytanulmányok [Prudentia Iuris 15]. Miskolc, Bíbor, 2001.

¹⁴ A legnépszerűbb megközelítésben a teológia nem egyéb, mint a két végpont közötti oda-vissza mozgás, ahol is a két végpont az örök igazság, illetve a pillanatnyi helyzet, amelyben ezt az örök igazságot fel kell lelteni. Pl.: Paul TILLICH: *Systematic Theology. Reason and Revelation. Being and God*, Vol. 1. 1951. 3.

¹⁵ Amennyiben a vallástudomány egy olyan szintetikus és lényege szerint leíró tudomány, amelynek fő célkitűzése a vallási jelenségek számbavétele; úgy a hagyományosan e körbe sorolt ágazati szaktudományok mellett lehetségesnek és szükségesnek mutatkozik a jogelmélet, illetve a tételes jogra támaszkodó jogtudományi ágak sajátos módszereinek és előfeltevéseinek beemelése a vallási valóság egy-egy dimenziójának elemzési lehetőségei közé, különösen, ha az magára a jogra is hatást gyakorol.

¹⁶ Jonathan ROTHCHILD: *Law, Religion, and Culture: The Function of System in Niklas Luhmann and Kathryn Tanner c. munkáját* [Journal of Law and Religion, Vol. XXIV. 2008–2009. 476.].

¹⁷ NAGY TAMÁS: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények*. IAS, 2007/2. 58.

¹⁸ Erről már korábban is írtam: „Megjegyzések Jakab András jogi oktatásra vonatkozó reformjavaslatához.” *Magyar Jog*, 2010/9. 545–551.

¹⁹ Lásd pl.: FEKETE Balázs: *Practice Elements in the Hungarian Legal Education System. Acta Juridica Hungarica*, 2010/1. 67–78.

pusztán az ügyvédi kamarák etikai kódexeit jelenti.”²⁰ Erőteljesebben fogalmazva: egyetemünk megfeledkeztek hagyományos feladatukról: a helyes jog kutatását felváltotta a nemzeti – és immár európai – jog kommentálása...

Jog és irodalom kapcsolata egyébiránt szerencsés elegy (lehet) mindazok számára, akik a jogi oktatás didaktikus jellegzetességeinek megújításával foglalatосkodnak.²¹ Szerencsés, hiszen – némi túlzással – a jogi oktatásban ma jelentkező számos negatív tendencia jól kezelhető, illetve visszaszorítható ennek tudatos és tervszerű használatával. A jelen jogi felsőoktatásának legaggasztóbb jellegzetességeit – így a személytelenséget, az általános műveltség szintjének rohamos hanyatlását, az érdektelenséget, a pálya- és jövőkép hiányát, az oktató–hallgató és hallgató–hallgató relációban a kölcsönös tisztelet mozzanatának kiüresedését stb. – ugyanis igen jól ellensúlyozhatja a jog és irodalom kapcsolatára erőteljesebben építő jogi felsőoktatás. Külön hangsúlyozandó, hogy bár a felsőoktatásnak vannak bizonyos belső logikái és századok alatt kimunkált keretei, a hallgatók „elidegenedettsége” egyik döntő oka a változatlanul porosztípusú oktatási metódusok és környezeti elemek jelenléte az oktatásban. E körben valódi áttörést jelenthet minden olyan módszer, amely valóban hozzájárul az oldott környezet és az érdemi véleménynyilvánítás kultúrájának kialakításához. Ebben a törekvésben a gyakorlati óraszámok emelése, a szeminarizálás erőltetése – önmagában – nem hozhat áttörést. Ehhez szükséges további stimuláló elemek beemelése is: így a személyes olvasmányélményeket is felhasználó „aha” élmény megteremtése, biztosítása; a számonkérés mozzanatát – legalább a szeminárium erejéig – végletesen elhalványító légkör; és – talán leghangsúlyosabb elemként – a kortalan erkölcsi dilemmákat a jogász szocializáló, a pályakép-erősítés és az önbizalomnövelés eszközeként bemutató perspektivikus közeg is.

A fentebb leírtakból is következően a jog és szépirodalom közötti kapcsolat feltárása, katalogizálása, s ezen keresztül a *jogi felsőoktatásba történő tudatosabb beépítése* legalább hat ok alapján javasolható:

- 1) *Új kommunikációs csatornát nyit* azok számára is, akik egyébként – más módszerekkel – nem, vagy alig bevonhatóak;
- 2) Az előzótól nehezen elválasztható érv, hogy az ismeretek átadásának eme módja „játszva tanít”, a *homo ludens*-létre ráerősítve a tudásátadás folyamatában *minimalizálja a kényszer-elemet* (miközben a tartalmi célok elérésére kiválóan alkalmas);
- 3) „*Az életre nevel*” – azaz helyreállítja a jogi felsőoktatás eredeti, természetes és legmarkánsabb célját, ti. felkészít azokra a helyzetekre, melyek nem szorosan vett szakmaisággal összefüggőek, ám legalább olyan jelentősek, amennyiben elfogadjuk, hogy a végzett jogász életminőségét nem kizárólag a szakmai sikeresség határozza meg. Elegendő itt az Európai Felsőoktatási Térséggel összefüggő 2007-es Londoni Kommuniqué²² által rögzített felsőoktatási célokat áttekintnünk: a leíró jellegű tudományosság helyett az ok-okozati összefüggésekre koncentrált oktatás új törekvései között jelenik meg a demokratikus társadalomban való részvételre képesítés, az „ön-

²⁰ JAKAB András: A magyar jogi oktatás megújításához szükséges lépések – Reformjavaslat összehasonlító áttekintésre alapozva. *Magyar Jog*, 2010/4. 216.

²¹ PL. NAGY Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2007. 115.

²² http://www.mab.hu/doc/LondoniNyilatkozat_hu_070601.pdf (2011. 07. 29.)

megvalósítás” elősegítése, a szűkebben vett „életre nevelés” és – a mai magyar szóhasználatban – az ún. értelmiség-képzés is.

- 4) A társadalmiság felépülésének alapegységeire való tudatosabb reflexió nyomán (a társadalomtudományokban) a kohézió és a szolidaritás gyengülése okainak feltárásában döntő fontosságú volt a „szerep”-kategória létrejötte. Georg Simmel nyomán a „szerep”-kategória lehetővé teszi, hogy az egyes átfogóbb társadalmi képződményeket ne a bennük – tevékenységükkel – résztvevő emberekre alapozzuk, hanem csak ezek személyiségének egy szeletét képviselő szerepek mentén fogalmazzuk meg őket. A modernizálódó társadalmak egyre inkább olyan kapcsolatokat hoztak létre – és e kapcsolatokra olyan átfogóbb társadalmi képződmények szerveződtek –, amelyekben a résztvevők csak egy-egy aspektusból váltak fontossá, és egész személyiségük kívül maradt ezeken a képződményeken. Az egyes egyén így a modern társadalomban egyre inkább specializálódott szerepekben – személyisége többi részének fegyelmezett visszazorításával – vesz részt, és a társadalom ugrásszerűen megnőtt bonyolultsága épp az ilyen fegyelmezett, szerepekben való társadalomszerveződésen nyugszik.²³

*Elengedhetetlen tehát a szerepekben élő ember – itt joghallgató – számára megmutatni, hogy a jogásszá válás folyamata, a majdani jogalkalmazói létre való felkészülés nem pusztán egy szerep, a jelenlegi és majdani szerepek egyike, hanem valami, aminek kifejezett egységet kell alkotnia az egyéb lényeges szerepekkel, pl. a magánélet, párkapcsolati lét fajsúlyos területeivel, egy letisztult világnézettel stb. A vizsgált terület jogi oktatásban történő megjelenésének, oda történő bevezetésének döntő oka tehát az igazság és az erkölcs fogalmainak, s kiváltképp a teljes (életet élő) ember megjelenítésének szükségessége. Ez a valós kérdés, amely jóval lényegesebb, mint a jog és irodalom önálló diszciplínaként való tételezése, általános jogtudományi, illetve saját segédtudományi (?) jellegének esetleges hangsúlyozása. Werbőczy István *Tripartitumában*²⁴ a következőket olvassuk az Előbeszéd 5. Czimének 1. és 2. §-ában: „Az igazság, jog és jogtudomány pedig különbözik egymástól. [...] Mert az igazság erény, tudniillik erkölcsi. A jog ez erénynek végrehajtója. A jogtudomány ennek a jognak tudása. [...] Továbbá, az igazság az erények közt a legfőbb jó, a jog középrendű, a jogtudomány a legkisebb.” Ez a különbségtétel a mai jogászképzésben mintha a talpáról éppen a fejére állítottatott volna: a jogtudomány primátusa mellett a politika és a szerény kvalitású jogalkotás által relativizált értékű tételes jog kerül a „második” helyre, míg az igazság kérdése még a kérdésfeltevések közül is száműzetett.*

Zlinszky János a jogász erkölcsét elemezve hívja fel a figyelmet arra, hogy a jogásztól azt követeli szakmai, hivatásbeli erkölce, hogy a jogban benne rejlő, általa hordozott erkölcsiséget kibontakozni, elevenné válni segítse, a jogba a társadalmi erkölcsöt belevigye. Zlinszky gondolatát annyiban érdemes pontosítanunk, hogy a „kibontakozni [...] segítse”²⁵ kifejezés egy proaktív, személyes elkötelezettségek-

²³ POKOL Béla: *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1992. 218.

²⁴ WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve*. (latin-magyar kétnyelvű kiadás) Budapest, 1990.

²⁵ ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogász etika*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei sorozat. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 4.

ből táplálkozó gondolkodás- és viselkedésmódot feltételez, míg a „jogba a társadalmi erkölcsöt belevigye” legjobb esetben is csak egy semleges vagy az előbbivel éppen ellentétes elvárást fogalmaz meg: a kor divatos elképzeléseire alapítottan és a többségi gyakorlat mentén felmentést ad a jogásznak, aki ilyen módon megteheti, hogy „ne az igazságot, hanem az ügyfele érdekeit képviselje”.

Az irodalmi szövegek – modellként – arra is kiválóan alkalmasak, hogy a jogi képzésben az erkölcsi természetű narratívák is hangsúlyosabban megjelenhessenek, hiszen erkölcs nélkül a jog éppúgy írott malaszt csupán, mint ahogy a társadalmi erkölcs sem működhet jog nélkül. „Mert egészséges társadalmi diskurzusok alighanem csak ott folytathatók, ahol a jog és erkölcs minden nap együtt oszonnázik az élet asztalánál.”²⁶

A ‘jog és jogász az irodalomban’ megközelítés középponti motívuma tehát a jog és igazságosság kapcsolatának feltárása, esetszerű, de esetlegességeken túlmutató bemutatása kell, hogy legyen. Ez – hagyományos megközelítésben – a pozitív jog és a természetjog viszonyának elemzéseként is felfogható.²⁷ Ám miután a jog és igazságosság kapcsolata nem csupán „kortalan” problémák katalógusából áll, hanem olyan szituációkban is megmutatkozik, melyek az adott korhoz, helyzethez, társadalmi konstellációhoz minden másnál szorosabban kötődnek, a jog és irodalom stúdiók és vizsgálatok egyik fő csapásiránya szükségképpen a *kortárs irodalom* alkotásainak bevonása kell(ene), hogy legyen. Ez természetesen nem jelenti a klasszikus és modern drámai irodalom, vagy éppen a XIX–XX. századi regényirodalom trónfosztását, ám az olvasó (joghallgató) „nevelése” és fejlesztése szempontjából feltétlenül döntő hatása van az egyidejűségnek, a személyes valóságérzékeléssel rokon szituációk feldolgozásában rejlő lehetőségeknek. Ugyanilyen lényeges, hogy az irodalmi művek kortárs jellegének pontosítása (fogalmi szűkítése) is elengedhetetlen: nyilvánvalóan azok az irodalmi előképek és kortárs alkotások bírnak a legerőteljesebb magyarázóerővel egy-egy kérdésben, melyek az azonos (hasonló) jogi kultúra és tágabb társadalmi valóság elemeit tükrözik vissza. Azaz, bármennyire is csekély keresztmetszetű a magyar irodalom – legalábbis a világirodalom egészéhez képest –, nem elhanyagolható a kortárs magyar irodalom kutatása és folyamatos beépítése a jog és irodalom kurzusok és diszkussziók anyagába, érvkészletébe.

- 5) *A szövegértés, szövegfeldolgozás* – nem direkt módon történő – *gyakorlása*... Benedek Marcell szerint „[M]ire megíródik és főként mire az iskolában eltanítják s a gyermekkoponyában eltanult leckévé változik: többnyire egészen más eredményt ér el [a tananyag]. Nem a szépségek fölismerésére tanít, hanem szabályokra és tényekre, melyekből a tanuló, mint olvasó, semmi következtetést nem tud levonni. Megtanították-e Jókai stílusának élvezésére, ha bevágatták vele, hogy „a stílus kellekei: világoosság, szabatoosság, magyarosság és jó hangzás?”²⁸
- 6) *A pedagógia és didaktika tudatosabb megjelenésének szüksége a jogi oktatásban*. A pedagógia ma legáltalánosabban elfogadott megközelítésében a tanítás, mindenek-

²⁶ Gyarmati László megjegyzése.

²⁷ H. SZILÁGYI István: *Jog – Irodalom*. Szeged, SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi Intézet, 2010. 93. [a továbbiakban: H. SZILÁGYI (2010a)]

²⁸ BENEDEK Marcell: *Az olvasás művészete*. Budapest, Bibliotheca Kiadó, 1957. 8–9. [Kiegészítés: R. Á.]

előtt a társadalmilag releváns művelődési tartalmak elsajátításának tervszerű előmozdítása, meghatározott műveletek, jártasságok kifejlesztésének biztosítása, alapvető és speciális készségek fejlesztése, a művelt magatartás, viselkedés (tolerancia, kooperáció, empátia) formálása.²⁹ Ez a definíció a jogi ismeretek átadásának célleírására is alkalmas azzal a megjegyzéssel, hogy ma ez a tanítás erősen féloldalas: a szakmai, dogmatika alapú ismeretek rendszerezett átadása került a törekvések homlokterébe, az emberi kvalitások fejlesztésének és az általános értelmiség-képzés (mint lehetséges funkciók) kárára. A középkorban az egyetemeken a skolasztika módszereit alkalmazzák: szép sorban a bizonyítandó tételek bemutatását, az ellenérvek, a mellettük szóló érvek felsorakoztatását, a tételek kifejtését, az ellenérvek cáfolatát. A „didaktika” terminológiáját Comenius, a „didaktika atyja” honosította meg *Didactica Magna* c. művében. Új megközelítéseket felvető munkájában javasolja, hogy a dolgokat érzéki úton, tapasztalással, az értelem útján, saját gondolati mérlegeléssel ismertessük meg. Nála a tekintélyelv hangsúlyozása háttérbe szorul, de az empirikus megismerés szorgalmazásánál sem reked meg, mondván az érzékszervekkel nem lehet a dolgok lényegét megismerni, habár azok használata elkerülhetetlen a megismerés folyamatában. Oktatáselméleti felfogása az intellektuális elemek mellett – némileg – már épít az érzelmekre is.³⁰

Mit tanuljon a gyermek? – fogalmazódik meg a kortalan kérdés. Fináczy szerint „[A]zt, ami érdekli, ami természetes tudásvágyának megfelel. A gyermek tanulásának legfőbb mozgatója a gyermekben lévő ösztönyszerű kíváncsiság a külvilág előtte még ismeretlen dolgai iránt.”³¹ Rousseau *Emil, vagy a nevelés* c. munkájában erre a kíváncsiságra utalva, figyelmezteti a nevelőket is: „Mialatt azonban tápláljátok kíváncsiságát, soha ne siessetek kielégíteni. Adjátok keze ügyébe a kérdéseket, és hagyjátok, hadd oldja meg ő maga.”³² Tehát a készen kapott ismeret – Rousseau szerint – nem sokat ér: a gyermek ne „[...] tanulja a tudományt, hanem találja fel.”³³ „A [jog és irodalom kurzusokon a] hallgatók számára az egyik legizgalmasabb feladat mindjárt a történet, a regénybeli események menetének rekonstrukciója. Jogi oktatásunk jelenlegi rendszerében, amely alapvetően a szabályok elsajátítására és dogmatikai elemzésére koncentrál, szinte elvértve találkoznak a hallgatók a ténymegállapítás feladatával. Még azokon a tételes jogi kurzusokon is, ahol bírósági döntéseket elemeznek, már előre megrágott, a jogilag releváns elemeket kiemelő történeti tényállásokkal van dolguk, ezért magának a tényfeltárásnak a nehézségeiről és buktatóiról vajmi kevés fogalmuk van a hallgatóknak.”³⁴

A keresetlevelek írása, a próbatárgyalások, fiktív helyzetek előállításának és feloldása szerepjáték keretében kítűnő elemei a megújuló honi jogi oktatásnak, ám – még ha fel is vetnek éles etikai kérdéseket – jellegüknél fogva kevésbé alkalmasak pl.

²⁹ FALUS Iván: *Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998. 10.

³⁰ FALUS i. m. 14–15.

³¹ FINÁCZY Ernő: *Az újkori nevelés története*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 123.

³² J.-J.ROUSSEAU: *Emil, vagy a nevelésről*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957. 171.

³³ ROUSSEAU i. m. 177.

³⁴ H. SZILÁGYI István: Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés. In: H. SZILÁGYI (2010a) i. m. 151–152.

annak tudatosítására, hogy a jogásznak nincs két élete; egy valóságos és egy szakmai... Bár evidencia, hogy a jogi műveltség nem önmagában értékes, a jogi ismeretek valódi jelentősége nem abban áll, hogy a jogászt képessé teszik a jogalkalmazói döntések megtételére, hanem sokkalta inkább abban, hogy a jogászt legalább elemi módon képesítik a teljes és – szakmailag is – értékes életre. Egy olyan életre, amely mind a maga, mind mások számára egy megbecsült, tiszta és erőteljes létformát biztosít, az anyagi szempontok kizárólagossága, sőt, elsődlegessége (!) nélkül. A régiék még értették ezt...

A jogi oktatás mai formái alkalmasak arra, hogy a tehetségesebb fiatalok szakmai ambícióit felkeltsék, már az oktatás folyamatában – részben – kielégítsék, és a munkaerőpiac elemi elvárásainak többé-kevésbé megfeleljenek. Eközben azonban – a nem anyagi alapú – jogászai életminőség folyamatosan hanyatlik; a válások aránya alapján az egyik legboldogtalanabb embercsoportként írhatjuk le a hazai jogászságot...

Összefoglalás gyanánt elegendő arra szorítkoznunk, hogy oktatói alapállás kérdése, hogy a jog és irodalom kurzusokat milyen mértékben jellemzi a morális nevelő hatásra törekvés, s mennyiben az újabb és újabb értelmezési problémák feltárásának igyekezete,³⁵ valamint utóbbiakból következően a jogászai alapkészségek kialakításának igénye, a szakmai elemekkel alátámasztott *debattórségre* képesítés, illetve az ‘erről is hallottam’ jellegű – alapvetően értékmentes – biztonságérzet kialakításának szándéka. Bárhová is kerüljön azonban a képzés súlypontja, tény, hogy a jog intézményeinek irodalmi művek általi „magyarázása” nem csupán egy az ‘anyag elsajátításához’ nyújtott lehetséges segítség közül, hanem éppen a jogi kommunikáció ábrázolása és a ‘mátság’ elemi erejű megjelenítése révén arra is képes, hogy újraértelmezze s felfrissítse a jog etikai komponensét.³⁶ Ezen utóbbi elem hangsúlyozása természetesen igen veszélyes fegyver is, hiszen így – a ma még többségi álláspont szerint – „tudományosan kevésbé értékelhető”³⁷ szempontokat tol előtérbe, illetve kezel tényként.

2. A jog és irodalom közötti kapcsolat lehetséges formái

A legegyszerűbb – s talán leggyakrabban alkalmazott – séma szerint a kutatási területen két jellegzetes megközelítés különíthető el: az egyik, amely azt vizsgálja, hogy a jog hogyan jelenik meg az irodalmi művekben (*law in literature*), míg a másik a jogot magát tekinti egy sajátos irodalmi műfajnak (*law as literature*),³⁸ amely ekként az irodalmi szempontú elemzések tárgyává is válhat.³⁹ E két – minden alapmunkában megjelenített – kapcsolati forma mellett azonban legalább két további összefüggés is felsorolható: az *irodalom a jogban*, illetve a *jog és irodalom az egyéb társadalomtudományokban*.

³⁵ Lásd bővebben: H. SZILÁGYI (2010a) i. m. 94.

³⁶ Részletesebben: Richard H. WEISBERG: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*. Colum. U. Press, 1992.

³⁷ SIMON Attila: A törvény Szophoklész Antigonéjában. *IAS*, 2007/2. 72.

³⁸ H. SZILÁGYI István: Jog és irodalom (habilitációs előadás). *IAS*, 2010/1. 5. [a továbbiakban: H. SZILÁGYI (2010b)]

³⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: Olvasás/politika: a „Paul de Man-ügy”. *Tiszatáj*, 2005/8.

A továbbiakban ezen négy terület példákkal alátámasztott kibontására, illetve – ahol ez lehetséges és szükséges – belső tagolására teszek kísérletet.

2.1. *Jog az irodalomban*

A „jog az irodalomban” megközelítés egyik korábban is említett, fő – s tegyük hozzá: megkerülhetetlen – problémája a *jog és igazságosság* – vagy a hagyományos felfogásban: pozitív jog és természetjog – viszonyának elemzése, amely szorosan kapcsolódik a jog kritikájához,⁴⁰ amellet, hogy a jognak az irodalmi művekben megjelenő képe jogtörténeti, illetve eszmétörténeti forrásként is használható.⁴¹ Sőt – különösen a modern regényirodalom művei –, a jogszociológiai kutatások számára is értékes forrásul szolgálhatnak. Ez utóbbi diszciplínában – Ehrlich „élő jog” koncepciójára támaszkodva az 1970-es években jelennek meg először a figyelmet a dokumentumelemzés ilyen irányú kiterjesztésének lehetőségére felhívó munkák.⁴² Az illetén elemzések pl. jelentős segítséget nyújthatnak a jogászokról a társadalomban kialakult kép vizsgálata során is.

A jog és irodalom kapcsolata körében lényeges előkérdés, hogy milyen szoros kell, hogy legyen a jogi motívum és az irodalmi jelleg, ahhoz, hogy ezek egymás valamifajta érdemi értelmezésre lehetőséget biztosító kontextusaiként jelenhessenek meg? Ösztönösen adjuk azt a választ, hogy az irodalmi műben megjelenő jogi probléma legyen „kifejezett” és többé-kevésbé jól körvonalazott, illetve az ábrázolt jogász karakter arcéle is kellőképpen éles kontúrokkal megrajzolt. Magyarul: a jog vagy a jogász jelenléte a műben valamifajta vezérmotívumként, de legalábbis hangsúlyos szálként legyen része a műnek. Bár nem feltétlenül haszontalan az a logikai játék sem, amely egy irodalmi alkotásban kifejlődő általános vagy éppen nagyon is konkrét hatalmi, uralmi helyzeteket transzformál át „jogi eszményekké”, azonosítva, modellezve a műből kikövetkeztethető – jogról vallott – elképzeléseket (akár a mű szereplői, akár a szerző vonatkozásában), mégis, az olyan közismert művek jogi szempontú elemzése, mint amilyen pl. a *Gyűrűk Ura*,⁴³ legalábbis komoly magyarázatot, indokolást tesz szükségessé... A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy hol vannak az irányzat szülte lehetőségek korlátai, mely irodalmi művek jog általi megragadhatósága vonatkozásában kell azt mondanunk, hogy nehézkes, ‘izzadságszagú’ a kapcsolat létesítésére tett kísérlet? Nyilván ott, ahol a jogász léte dilemmái és/vagy a jogi problémák csak erőltetetten, igen közvetetten jelennek meg az adott irodalmi műben. Természetes, hogy amennyiben igennel válaszolunk arra a kérdésre, hogy jog és irodalom kapcsolatának feltérképezése valós tudományos eredményekhez vezethet, úgy szintén igenlő lesz a válasz arra a kérdésre is, hogy vajon levonhatóak-e nyilvánvalóan téves, de legalábbis elnyújtott következtetések e körben is.⁴⁴

⁴⁰ H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 6.

⁴¹ H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 9.

⁴² H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 9–10.

⁴³ H. SZILÁGYI ISTVÁN: A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászai bölcsesség. In: H. SZILÁGYI (2010a) i. m. 123–145.

⁴⁴ A különböző szövegek egymásra hatásának feltárásában mutatkozó nehézségekről lásd pl. Harold BLOOM: *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York, Oxford University Press, 1972.

Az egyes jogi problémák szépirodalmi megjelenései természetesen gyakran nem előzmények és következmények nélküliek, ezek történeti tényállásként hasznosítható példái és tudományos megállapításai – természetesen valamifajta szelekció mentén – beépülnek mind a következő generációk irodalmi kísérleteibe, mind pedig a különböző tudományok mindenkori kánonjába. Egyes – történeti forrásokból táplálkozó vagy kitalált – klasszikus jogi problémák (helyzetek) esetében megfigyelhető, hogy pl. a mindenkori jogelmélet, jogbölcsélet felhasználja ezeket, miközben ezzel a párhuzamosan az egyéb társadalomtudományok „befogadási aktusai” is zajlanak, így pl. a filozófia vagy éppen az irodalomtudomány is érdeklődéssel fordul a – legalább részben jogi – téma felé. Sőt, ezeken túl a szépirodalmi „újrafeldolgozások” is szinte egymásba érnek, bővítve azon források körét, melyek magyarázó erővel bírnak az alapul fekvő – tipikusan és elválaszthatatlanul egyszerre morális és jogi – problémák vonatkozásában. Utóbbi művek pedig megint csak beépülnek a jogbölcsélet által megragadott ismeretekbe. Így pl. Szókratész pere vagy Antigoné sorsa egy félév vagy akár egész egyetemi év zárólagos tárgya is lehet, nem utolsó sorban a nagyszámú feldolgozás kínálta matéria okán. Nem a véletlen műve azonban, hogy a jog és irodalom kurzusok sem az ismeretebb angolszász intézményekben,⁴⁵ sem pedig hazánkban⁴⁶ nem elsősorban ezt a módszert követik; sokkal inkább egy sokszínű – de tematikusan rendezett – panorámaképet festenek fel, számos jogterületet érintve, miközben az erkölcsi, illetve jogi problémákat irodalmi művek segítségével elemzik. Ennek lehetséges okai között említhető a hallgatók lankadatlan figyelmének fenntartására mutató igény, illetve oktatói oldalon az egyéb társadalomtudományok módszertanaiban és szakirodalmában való elmélyülés – érthető – hiánya. Természetesen e körben is jelentős eltérések mutatkozhatnak az alapképzés és a doktori képzés keretében zajló stúdiumok elmélyültsége, és egy-egy problémát kiemelten kezelő megközelítései között. A jogi felsőoktatásban meghirdetett jog és irodalom kurzusok döntő többsége – éppen a fenti okokból adódóan – a Kiss Anna által is megjelenített metódust követi: „Mindenki választ magának egy-egy irodalmi művet, regényt, verset, novellát vagy drámát, és ezt jogi szempontból elemzi. A félév végi értékelés főleg ez alapján történik.”⁴⁷

Az irodalmi művek helyes értelmezéséhez vezető utat általában – azaz nem csupán a jog és irodalom kurzusok keretében – „[...] három lépésben javasolják bejárni: a *kontextualizáció*, a *dekontextualizáció*, végül pedig a *rekontextualizáció* fázisain keresztül. A kontextualizáció azokat a szellemi erőfeszítéseket jelenti, amelyek segítségével a mű jelentését a keletkezésének körülményeire tekintettel igyekszünk feltárni. Ide tartozik a szerzőnek az irodalmi hagyományhoz, kora társadalmi problémáihoz való

⁴⁵ Az ismertebb kurzusok között említhetjük pl. Professor Daniel J. Solove Law & Literature c. óráját, amelyet a George Washington University Law School-on hirdet meg minden tavasszal. Ennek tematikája is valamifajta teljes áttekintés igényét tükrözi vissza. További ismert kurzusok még – a teljesség igénye és lehetősége nélkül – Allan Hutchinson (York University's Osgoode Hall Law School) vagy éppen Ian Ward (Newcastle University) jog és irodalom összekapcsolására épülő stúdiumai.

⁴⁶ Lásd pl. Kiss Anna kurzusait, melyek korábban a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, az ELTE ÁJK Büntetésveségrehajtási, illetve később Kriminológiai Tanszékein, majd pedig a KRE ÁJK Büntetőjogi Tanszékén kerültek meghirdetésre.

⁴⁷ Kiss Anna: Bűnbe esett irodalmi hősök. Jog és irodalom. *Ügyvédivilág*, 2009/1. <http://ugyvedvilag.hu/laparchivum.php?ref=143> (2010. 01. 01.)

viszonyának felderítése éppúgy, mint a műnek a szerző életművében elfoglalt helyének, a szerzőt foglalkoztató irodalmi témáknak, esztétikai kérdéseknek a megvilágítása. Röviden a kontextualizáció célja tehát a szerző szándékainak körvonalazása, vagy legalábbis a helytállóként elfogadható értelmezések horizontjának felrajzolása, ami természetesen a lehetséges értelmezések sokaságát fogja át, hiszen a szerzői szándék sohasem tisztázható pontosan.

Az értelmezés második fázisában, a dekontextualizáció szakaszában figyelmünket magára a műre mint esztétikai, intellektuális egységre és egészre összpontosítjuk, mintegy kiszakítva azt a keletkezés kontextusából. Egy regény esetében ez hagyományosan magában foglalja például a cselekmény szálainak felfejtését; a szereplők jelentőségének, jellemének vizsgálatát; az elbeszélő és a szereplők viszonyának, a mű dramaturgiai szerkezetének elemzését. Vizsgálódásaink tulajdonképpeni célja ekkor a műben az eredeti szerzői szándéktól függetlenül benne rejlő jelentésváltozatok felszínre hozása. Végezetül a mű rekontextualizációja azoknak az aktuális irodalmi hagyományból és társadalmi körülményekből adódó szempontoknak a meghatározását kívánja, amelyekre tekintettel behatárolhatjuk a mű számunkra való jelentésének változatait, s ezáltal egyúttal megalapozhatjuk esztétikai értékítéleteinket.⁴⁸ A kontextuális értelmezés legmeghatározóbb „[...] didaktikai hozadéka lehet, hogy felerősíti a hallgatókban a valóság és a képzelet, valamint az azonosulás és a kritikus távolságtartás közötti ellentét dinamikájának játékba hozásával azt a lelki rezgést, ami nem csupán a jogi hivatás és az irodalom, hanem általában az alkotó emberi élet alaphangját adja.”⁴⁹

Amennyiben a *jog az irodalomban* témakörében megpróbálunk rendet vágni – ezzel is elősegítve ezen eszközök tudatosabb használatát a jogi oktatás említett területein –, meg kell találnunk a *megfelelő csoportosítási szempontokat*, melyek segítségével katalogizálhatjuk a kapcsolat mindeddig a szakirodalomban is elszórta és esetlegesen megjelenített elemeit. A csoportosítást jelen írásban négy főbb megközelítést alkalmazva végzem el:

- 1) egyrészt a *szépirodalmi mű szerzőjének jogászai háttere, tevékenysége alapján*;
- 2) másrészt a jogi téma megjelenítésére használt *irodalmi műfajok szerint*;
- 3) harmadrészt a *feldogozott jogi témák (problémák) szerint* téve különbséget;
- 4) negyedrészt pedig az *irodalmi eszközök révén bemutatott jogászai hivatások szerint*.

2.1.1. A SZÉPIRODALMI MŰ SZERZŐJÉNEK JOGÁSZAI HÁTTERE

Vannak szerzők, akik esetében nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket abból a tényből, hogy jogot vagy jogot is hallgattak egyetemi tanulmányaik során; műveikben ugyanis a jogi tematika gyakran teljesen hiányzik, vagy csak rendkívül közvetetten van jelen. Az említett körbe tartozik Georg Philipp Friedrich von Hardenberg – közismertebb nevén Novalis – is, aki előbb a jénai, majd a wittenbergi egyetemen tanul jogot, s így szerzett ismereteit a bányaügyi igazgatásban hasznosítja.⁵⁰ Teszi ezt úgy, hogy mindközben *Heinrich von Ofterdingen* c. munkája nem a jogról, a jog világáról szól.

⁴⁸ H. SZILÁGYI ISTVÁN: Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés. In: H. SZILÁGYI (2010a) i. m. 149–150.

⁴⁹ H. SZILÁGYI ISTVÁN: Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés. In: H. SZILÁGYI (2010a) i. m. 177.

⁵⁰ NOVALIS: *Heinrich von Ofterdingen*. Budapest, Helikon, 1985. 193–194.

A jogvégezett személy nem jogi tárgyú szépirodalmi munkái között kell szükségképpen említenünk azokat a munkákat, melyek a szerzőnek nem saját írásai, hanem műfordításai. A magyar irodalomból hozva példát, e körben talán az egyik legismertebb jogász Göncz Árpád, aki bár 1944-ben diplomát szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán,⁵¹ majd diplomáját kamatoztatva egészen 1947-ig a Kisgazdapárt képviselő-csoportjának titkára, *mégsem jogászként lett ismert*. Göncz Árpád elsősorban műfordításaival vált ismertté, illetve bár *Sarusok* c. kisregényében (1973) az eretnekek és az egyház küzdelme mellett szerepet kap az egyház és a városi polgárság – jogi kategóriákkal is jól leírható – konfliktusa, eme jogi problémák igencsak hangsúlytalanok és eszközjellegűek az olvasó általi megértés folyamatában.

Nem ritka a félbemaradt jogi tanulmány sem a neves írók között, sőt az sem, hogy ez egy regény tárgyává is válik: lásd Honoré de Balzac *Az élet iskolája* c. művében a joghallgatót, aki megalázó módon megbukik a vizsgán, és nevetségesen hosszú ideig kínlódik a szakdolgozatával... Balzac 1819-ben félbehagyta jogi tanulmányait és a Sorbonne irodalmi előadásait kezdte látogatni; talán nem a véletlen műve, hogy ilyen bensőségesen és részletgazdagon ábrázolja a joghallgató nehézségeit. Egy igen rövid ideig maga Charles Dickens is ügyvédbojtárkodott, amely esemény emlékei hangsúlyosan köszönnek vissza munkásságában (lásd még később).

Számos olyan – a jogi témákat egyébként értő módon kezelő és feldolgozó, azokat tudatosan használó – író-t ismerünk, aki bár csak igen rövid ideig mondhatta magát gyakorló jogásznak, mégis szívesen fordult kora ismert pereihöz történetmesélés közben, vagy egyenesen maga talált ki olyan jogeseteket, melyek igencsak nem voltak híjával a tanulságoknak... Közéjük tartozott Jókai Mór is, aki 1846-ban tette le a *cenzurát*, ügyvédi oklevelet nyerve; sőt egy (!) pert vitt is, melyet szerencsésen megnyert...

A jogi természetű témák – bármit is értsünk eme kifejezés alatt – feldolgozói között természetesen számosan akadnak, akik nem hallgattak jogot, s nem ritka az olyan – „teljes értékű” – jogász sem, aki a jogász hivatás aktív gyakorlása mellett hódol írói szenvedélyének. Sajátos eset Degré Alajosé, aki hosszabb ideig különböző jogi tevékenységeket folytat (egyebek mellett ügyvédkedik, királyi táblai jegyző, majd belügyminiszteri titkár), ám politikai okokból 1849 után az írásban tud kiteljesedni, nem elszakadva a jog világától sem (lásd pl. *Két év egy ügyvéd életéből* c. regényét).⁵²

A kortársak közül John Grisham-et érdemes kiemelni, aki a Mississippi Állami Egyetemen szerzett előbb könyvelői, majd pedig jogi doktori diplomát, s közel egy évtized ügyvédi gyakorlat és politikai karrier után vált az „igazságügyi thriller mesterévé”. Olyan – filmben is feldolgozott – művek alkotója, mint a *Ha ölni kell* (A time to Kill), a *Cég* (The Firm), illetve a *Pelikán ügyirat* (The Pelican Brief).

2.1.2. A JOGI TÉMA MEGJELENÍTÉSÉRE HASZNÁLT IRODALMI MŰFAJOK

A vizsgált téma első megjelenése természetesen a *dráma* műfajához kötődik. „[...] Szophoklész *Antigonéjában* – amely a „jog és irodalom” kurzusokban William Shakespeare

⁵¹ Saját bevallása szerint: „Azért mentem jogásznak, mert ez volt az egyetlen olyan egyetem, amit egy szegény értelmiségi család gyermeke a család számára elviselhetetlen anyagi terhelés nélkül elvégezhetett.”

⁵² DEGRÉ Alajos: *Két év egy ügyvéd életéből*. Pest, 1853. 2 kötet.

Szeget szeggel és *A velencei kalmár* darabjai után a harmadik leggyakrabban használt drámai mű – Antigoné és Kreón egyaránt az önhittség és a jogias gondolkodás példái mutatják, szemben a közvetlenséget és nyitottságot megjelenítő Iszméné és Haimón alakjával. [...] mind Kreón, mind Antigoné csupán az értékek egy bizonyos szférájára van tekintettel – Kreón a város jólétére, míg Antigoné a családi kötelezettségek „íratlan törvényeire” –, s a másik által képviselt értékeket figyelmen kívül hagyja. [...] Az álláspontok és az „olvasatok” sokfélesége persze magyarázható George Steiner meglátásával, aki az emberi élet öt alapvető konfliktusát különböztette meg, melyek a drámai összecsapás alapját képezhetik: a férfi és a nő, az idős és a fiatal, a társadalom és az egyén, az élő és a halott, illetve az ember és az istenek közötti ellentétet. Steiner szerint az *Antigoné* egyike azon kevés drámai műveknek, melyben mind az ötféle konfliktus megjelenik.”⁵³

A dráma eszközeit a modern irodalom sem nélkülözheti. Gondoljunk csak Reginald Rose *A Tizenkét dühös ember* (12 Angry Men) c. színdarabjára,⁵⁴ amely az egyik legismertebb jogi témájú irodalmi mű, a belőle készült nagy sikerű filmalkotás révén. Éppen utóbbi tény teszi felvethetővé azt a kérdést is, hogy önálló irodalmi műfaj-e a *filmforgatókönyv*?

Az újabb magyar irodalom is számos példát kínál a drámai köntösben megjelenő jogi problémára, sőt, az 1980-as Bécsi Vételi Egyezmény megalkotásán fáradozó népes konferencia levezető elnöki tisztségét ellátó neves professzor – Eörsi Gyula – a konferencia szünetében, mintegy levezetésképpen alkotott meg egy jogegységesítésről szóló egyfelvonásos drámát, amely utóbb meg is jelent az Amerikai Jogösszehasonlító Társaság egyik kiadványában.⁵⁵

Nem a véletlen műve, hogy a jogi téma értő kifejtése leggyakrabban (*kis*)*regényekben* jelenik meg [lásd a példákat a következő (al)fejezetekben, különösen a 3.1.3. alfejezetben]; ebben – egyéb tényezők mellett – szerepet játszhat a terjedelmi korlátok hiánya, a viszonylag kötetlen forma, illetve a tartalom megjelenítésének nagyfokú szabadsága. Kemény Zsigmond⁵⁶ – nagy prózáiróink közül azon kevesek egyike, akik komoly teoretikus érdeklődéssel és tudással rendelkeztek – egy 1853-as cikkében „szabálytalan alakú műnek” nevezi a regényt, „[...] mely a cselekvény egységére sem kénytelen szigorúan ügyelni, mely a meglepő bonyolításokat mellőzheti, és néha a leg egyszerűbb mesével kijöhet, sőt az Óperencián túlig mindenütt tapsot arathat.” Azaz – tehetjük hozzá Kemény gondolatához – műfajilag leginkább alkalmas arra, hogy pl. egy keresetlevél teljes terjedelemben megjelenjen benne... anélkül, hogy a mondandó kárt szenvedne vagy az olvasó elkedvetlenedne...

Másként közelít Woolf a regény lehetőségeihez: „A regény, s azt hiszem, minden művészet az életről való víziókat a maga intenzív és sértetlen teljességében akarja megragadni, nem pedig összetevőire bontva, szempontok szerint értelmezve.”⁵⁷ *Ez az*

⁵³ H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 8.

⁵⁴ Reginald ROSE: *Twelve Angry Men*. Woodstock, Dramatic Pub. Co., 1983.

⁵⁵ Antony CARAFE: *A jog egységesítése*. Hivatkozva: BEBŐK Gábor: Kuriózum. *Collega*, 1999/10. 29.

⁵⁶ Kemény maga is jogásznak tanult, Nagyenyeden, illetve Marosvásárhelyen folytatva jogi tanulmányokat.

⁵⁷ OTTLIK Géza: Maugham Salvatore c. novellája. In: TÖBIÁS Áron (szerk.): *Tarts Nyugatnak!* Budapest, Arión, 2007. 98.

epikai eszközökkel munkált totalitás az a mozzanat, amely miatt a jog nem nélkülözheti az irodalmat; a jog intézményei és tételes szövegei ugyanis olyan képtelenül messze esnek az iménti értelemben használt élet fogalmának legbensőbb tartalmaitól, hogy az irodalom közvetítő és értelmező szerepéről, az általa kínált segítségről nem érdemes lemondanunk. Mai – s mindenkori – jogunk is sok szempontból olyan mint az események érzelmentes elbeszélésére korlátozódó – s itt negatív minősítésű – modern regény, melyből – Virginia Woolf szavaival élve – az élet „elillan, elpárolog, mint a kámfor”.

Hasonló kérdéseket boncolgat Peter Brooks, aki a vallomástétel aktusát vizsgálja a jog, az irodalom és a lélektan tükrében, majd arra a következtetésre jut, hogy *a jog képtelen biztosítani a „félelemmentes történetmesélés” lehetőségét.*⁵⁸ Ezen utóbbi ok az, amely szinte kikényszeríti az irodalmi köntöst, ezzel is elősegítve a jogkérdés élethez való hozzákapcsolását.⁵⁹

A regénynek – a fentiekből is következően – számos formája és (al)típusa lehetséges, témánk szempontjából feltétlenül említést érdemel a *történelmi regény* mint olyan. Vizsgálati tárgyunkkal összefüggésben – a magyar szerzők köréből – elsősorban Passuth László, a történelmi regény nemzetközileg is (el)ismert alakja említendő. Passuth a *Sasnak körme között* c. – Zrínyi Ilonáról írott – regénye is vérbeli történelmi regény, melyben a jogászai tapasztalat és háttértudás igen jól kiviláglik. A Zrínyi Ilona életútját feldolgozó mű visszatérően – és szükségképpen – foglalkozik az akkor alig elválasztható magánjog és közjog – ma úgy is mondanánk: a nemzetközi közjog – különböző aktsaival, az egyes – a cselekmény szempontjából meghatározó jelentőségű – jogi instrumentumok létrejöttével, a különböző kétoldalú ügyletek, megállapodások egyszerre kíméletlen és végtelenül izgalmas világával. Történelmi regényei mellett a jogélet és különösen a jogászai lét – történelem által is formált, szabdalt – jellegzetességei köszönnek vissza önéletrajzaiban; így a *Kutatóárok*, a *Rézkor*, a *Gyilokjáró*, a *Barlangképek* és a *Tíz esztendő tető alatt* c. munkáiban. Ezekben gyakori elemek a Szegeden folytatott jogi tanulmányok, a majd három évtizedes – banki, kereskedelmi területen kifejtett – szakmai működés során felmerült tanulságos jogi problémák, vagy éppen a jogi szakfordítás buktatói is.

A *novella* műfaja szintén gyakori kerete és eszköze a jogi természetű események, ügyek és jogászok ábrázolásának. A legismertebbek között feltétlenül említendő Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* c. novellája, amely A jó palócok c. kötetben jelent meg, s a romlatlan naívság bírósággal való találkozásának megkapó és megható története.

A drámai és epikai műfajok mellett természetesen nem feledkezhetünk meg a líra műneméről sem, amely sajátos eszközei: intenzív ábrázolása, humoros hatású s egyúttal leleplező rímei, olykor epigramma-szerű tömörsége, máskor balladai homálya révén a bűn, az ostobaság⁶⁰ súlyát vagy éppen a jogászlét mélységeit, hátulütőit felna-

⁵⁸ H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 11.

⁵⁹ Erre nézve lásd még az 1. fejezet 3)–4), illetve 6) pontjait.

⁶⁰ A magyar költészet egyik legismertebb – a pereskedő hajlamot és a bírói agyafúrtságot bemutató – verse a *Fülemile*, melyet Arany János írt 1954-ben, egy képzelt jogesetet vázolvá fel, melyben a szomszédok perre mennek, azon vitatkozva, hogy az egyikük telkén nőtt fa másikuk telkére áthajló ágán ülő madár füttye vajon melyiküket illeti.

gyítva érzékeltető műfaj. A számos példa közül álljon itt Radnóti Miklós egy ügyvéd emlékét megörökítő verses remeklése:

*Tünemény*⁶¹

*Egy ügyvéd ült itt. Hószín szárnya nőtt
és elrepült. Nem látja többet őt
e kávéház. Szivarja ittmaradt,
törvény burjánzik füstös ég alatt.
S mert törvény egymagában nem lehet,
burjánzott mellé sok kis rendelet.
S kertészük nincs. Az ügyvéd elrepült.
Lúdtalpon élt. Most ajkán égi kürt.*

2.1.2.1. A SZÉPIRODALOM HATÁRÁN

A leghagyományosabb műfajok mellett természetesen megjelennek egyes határterületi műfajok is, az alábbiak szerint:

- A nagyközönség számára hozzáférhetővé tett tudomány megjelenítésének hagyományos formája a *tanulmány*, illetve *esszé* műfaja.⁶² Ezek egyik jellegzetessége, hogy tárgyük feldolgozásában gyakran maguk is irodalmi eszközökkel élnek és irodalmi hatásra törekszenek. Horváth Barna „A géniusz pere. Socrates – Johanna” c. monografikus munkájában⁶³ a tudományos igényű forrásfeldolgozás maga is irodalmi rangra emelkedik: „Végül utoljára, de nem utolsó sorban kell megemlítenünk a könyv mindvégig fordultatos, élvezetes és lebilincselő nyelvét, ami a megelevenítő erővel együttesen azt eredményezi, hogy ez a munka a két géniusz egyéniségének irodalmi értékű feldolgozásává válik. Maga a szerző szakszerűen végigvezet bennünket az irodalmi hatáson, melyet főleg Johanna kiváltott, és bemutatja, főleg Voltaire, Schiller, Anatole France, Péguy és Shaw művein, hogyan veszi ki a géniuszból minden kor a neki szóló mondanivalóit. Ha ebbe a perspektívába állítjuk bele Horváth Barna munkáját és elfogadjuk a mű céljának azt a megszükitését, hogy elsősorban a jogász számára és a jogról szóló mondanivalóit akarja megragadni, akkor elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy sajátos és egyszerű tudományos eredményein túl azok közé az irodalmi értékű feldolgozások közé sorakozik, melyekben a géniusznak az utókorra való megtermékenyítő hatása méltó közegen keresztül, a legpregnansabban mutatkozik meg.”⁶⁴

Hiba lenne elhallgatni, hogy mind a tanulmány, mind pedig az esszé műfaja jelentősen átalakult az elektronikus médiumok térnyerésével. Sőt, nem csupán a jogról való kommunikáció formáit, de a *jog működési módját* is alapvetően változtatta

⁶¹ RÉZ Pál (szerk.): *Radnóti Miklós összes versei és versfordításai*. Nagy Klasszikusok. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. 296.

⁶² BENEDEK i. m. 248.

⁶³ HORVÁTH Barna: *A géniusz pere. Socrates – Johanna. Acta Univ. Francisco-Josephina, Juridico-Politica* 3. Kolozsvár, 1942.

⁶⁴ BIBÓ István: *Horváth Barna. A géniusz pere: Socrates – Johanna. Szellem és Élet*, 1943/3–4. 177.

meg az a tény, hogy a jogalkotási folyamatok és az egyedi döntések nem csupán a szűkebb, hagyományos értelemben vett nyilvánosságnak váltak részeivé, de a legszélesebb értelemben vett populáris kultúra, a médiumok is „sajátjukként” tekintenek ezekre.⁶⁵ *A jogi ismeretterjesztésben feloldódó „új jogélet” egyik sajátossága, hogy az egyébként bonyolult jogot frappáns és naponta fejlesztett leegyszerűsítésekkel igyekszik az olvasó elé tárni.*

- Szintén a szépirodalom határán mozgó műfaj az *életrajz*, „amely maga is az esszé-irodalom körébe tartozik, ha célja nem az adatok tudományos felkutatása és közlése, hanem az emberi jellem megrajzolása, amihez mindig szükség van a művészi képzeteknek egy fajtájára.”⁶⁶ Az életrajz éppen stilizáló jellege okán szükségképpen mutat fel „irodalmi” értékeket is az élet- és pályáiv bemutatása során. Elegendő itt Gáthy Vera Gandhi⁶⁷ életét bemutató munkáját említenünk.⁶⁸ Az életrajzok mellett szintén nagy számban találkozunk önéletrajzokkal. Az egyik legismertebb ezek közül Mark H. McCormack *A szörnyű igazság az ügyvédekről* c. munkája,⁶⁹ melyben nem csupán a potenciális ügyfelek kapnak izgalmas, esetekkel alátámasztott képet a hivatás képviselőiről, de maguk az ügyvédek is megszólíttatnak az egyik fejezetben. Az ismeretterjesztésnél annyiban több egy ilyen mű, hogy az *önéletrajzi elemek* döntő súllyal való megjelenítése sajátos *naplóvá* avatja az írást, olyan munkává, mely az író életét, véleményét, világszemléletét is kommunikálja, közvetíti az olvasó felé.
- Az előbbivel rokon műfaj a beszélgetések szerkesztett formájaként előálló *interjú(kötet)*, melyre a magyar könyvkiadás is számos példát kínál; itt említhetjük a közismert ügyvéddel, Dr. Bárándy Györggyel folytatott hosszú beszélgetéssorozat alapján készült munkát is.⁷⁰
- Sajátos, kísérleti műfaj a *didaktikus naplóregényé*, amely egy képzelt jogász naplóján keresztül kísérli meg közelebb hozni a jog – és különösen a jogi oktatás – világát a kor átlagolvasójához, nagyon nyíltan propagálva bizonyos kívánatos értékeket.⁷¹
- Annak kapcsán, hogy a *Biblia* önálló irodalmi műfajnak tekinthető-e, Jókai Anna a következőket írja: „Történet ez is; de nem fikció. (Jézus egy-egy megjelenése és megnyilatkozása) félperces novella lenne, ha arra vetemednénk, hogy mint irodalmi műfajt minősítsük.”⁷² Amennyiben válaszunk – az önálló műfajkénti elfogadhatóságot illetően – igenlő, úgy annak bizonyítása már nem ütközhet akadályokba, hogy az

⁶⁵ Richard SHERWIN: Intersections of Law and Culture. A cross-disciplinary conference hosted by the Department of Comparative Literary and Cultural Studies, Franklin College Switzerland, Lugano, October 2, 2009.

⁶⁶ BENEDEK i. m. 250.

⁶⁷ Gandhi 1888 és 1891 között sikeres jogi tanulmányokat folytatott Londonban, majd Indiában, s hosszabb ideig Dél-Afrikában ügyvédkedett.

⁶⁸ GÁTHY Vera: *Gandhi*. Budapest, Akadémiai, 1987.

⁶⁹ Mark H. MCCORMACK: *A szörnyű igazság az ügyvédekről*. Budapest, Bagolyvár, 1995. 177. A mű eredeti címe: *What I Should Have Learned at Yale Law School. The Terrible Truth About Lawyers*.

⁷⁰ N. J. KANDINSZKY – DR. SCHMIDT Attila: *Dr. Bárándy György ügyvéd taláros története*. Budapest, Pult Kft., 2006. 150.

⁷¹ Adam RIXER: *A joghallgató*. Sopron, Novum Verlag, 2011. 200.

⁷² JÓKAI Anna: Károli Gáspár – Szent Biblia. A János írása szerint való evangéliom. In: TÓBIÁS Áron (szerk.): *Tarts Nyugatnak!* Budapest, Arión, 2007. 7.

- Írás milyen gazdag tárháza a jogi problémáknak, sőt a világirodalomban feltalálható erkölcsi, etikai, morális okfejtések és témaválasztások mögött igen gyakran – olykor szövegszerűen is – fellelhetőek a Biblia történetei, az abban vázolt alapdilemmák.
- Sajátos – s feltétlenül irodalmi, a jog, illetve a jogász léte lényegét is mindennél sűrítettebben visszaadó – műfaj a *sírfelirat* is, melyre jó, s talán a legismertebb példa a Toporczi Horváth Jakab – egykori ügyvéd, a magyar jakobinusok elleni perben Martinovics Ignác védője – városligeti sírján lévő felirat, mely a jogász végrendeletének megfelelően csupán egy ‘deák’ szóból áll: Fuit.⁷³
 - Vitathatatlan a *mese* műfaji önállósága, s a magyar népmesék különösen sok példával szolgálnak, ha jogi, jogász téma után kutatunk. A bíró, a jogtudó olykor az igazság képviselője, s érvényre juttatója, ám nemritkán negatív szereplő, mint például a Benedek Elek gyűjtésében is megjelent *Mátyás király és a kolozsvári bíró* c. mesében.
 - A jog rendszerszerű jellegzetességei, időtől és helytől független nyomorúságai és korlátai egyes irodalmi műfajokat – így a *humoreszket* és a *pamfletet* – különösen alkalmassá tesznek arra, hogy a jogról és a jogászról lerántsák a leplet, feltárva annak pőreségét, erkölcsi értelemben vett szégyenét... minden esetben éles és kíméletlen korrajzzá is alakítva a kritikát. Mark Twain *Választási hadjárat* című pamfletje (valójában novellája) kitűnő példája annak az irodalmi ábrázolásnak, amely aprólékos pontossággal tárja föl egy szatirikusan eltúlzott rágalomhadjárat mögött a botrányos valóságot, amely részben önös eszközeinek céljává teszi a jogot, részben pedig megmosolyogja annak eszköztelenségét. A *joghalál* formáinak bemutatása során az író kényszerhelyzetben is van, hiszen olyan problémát mutat be, amelynek szakmai jellemzői, jogi finomságai az olvasók jelentős része számára nem, vagy csak alig hozzáférhetőek. Ilyenkor a legkézenfekvőbb megoldás a visszásság felnagyítása, óriás luftballonná pumpálása, majd látványos nevetségessé tétele...
 - Nem feledkezhetünk meg a *viccről*, mint sajátos irodalmi műfajról sem, hiszen ma is igen virágzó, naponta új hajtásokat hozó területe ez a jog és különösen a gyarló jogász „bemutatásának”.⁷⁴

Összefoglalásként – a regény primátusának elismerése mellett – megállapíthatjuk, hogy az irodalmi műfajok között nemigen akad olyan, amely ne lenne alkalmas *egyes* jogi, jogász témák megjelenítésére; sőt éppen az egyes műfajok jellegzetességei okán bizonyos témák kényelmesebben, s olykor tetszetősebben is jelenhetnek meg bizonyos ábrázolási formák diktálta keretek között.

2.1.3. A FELDOLGOZOTT TÉMÁK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁS LEHETŐSÉGE

A lehetséges témák sokszínűsége miatt ezen alpontban csupán példákat kívánok felhozni; nem törekszem a teljességre, s arra sem, hogy az általam felvázolt kategóriák egyműiek legyenek. Utóbbi szempont azt is jelenti, hogy az egyes csoportokba sorolt művek csupán egymáson átfekvő kategóriákba illeszthetők, azaz egyes regények szinte mindahány csoportban megállnák helyüket...

⁷³ Magyarul: volt. A sírkő feliratának komoly irodalmi utóélete van, elegendő példaként említeni ARANY János: Ének a Pesti Ligetben c., 1877-ben írott költeményét említenünk, melynek utolsó két sora a következőképpen szól: „Neved csak az, mit e ligetben / Egy sírkő rád olvas: Fuit.”

⁷⁴ Lásd a jogászvicceket pl. FENYVESI Csaba *A jog humora* c. munkájában. (Pécs, Kódex, 2003. 186.)

– A jog irodalmi jelenléte természetesen azt is jelenti, hogy a jogi természetű, vonatkozású történetek egy része csupán *a képzelet szüleménye*; a jogi probléma alárendelődik a mondandónak, az író történetformálásának, azaz az üzenet eszközeként jelenik meg (feltéve, hogy nem a legszűkebben vett szórakoztatás a cél). Viszonylag gyakori, hogy *az elmesélt történetnek van némi valóságalapja*, melyről mintegy elrugaszkodva az író saját igényei és lehetőségei szerint formálja át, alakítja tovább a történeteket. Elegendő itt utalnunk arra a tényre, hogy Jókai milyen nagy előszeretettel támaszkodott a *Ponyva Pitavalban* leírt történetekre. Nem véletlen, hogy amikor kritikusan igen nagy terjedelemben foglalkoznak a mágikus realizmus atyjának – Gabriel García Márqueznek – a fikció és nemfikció határán mozgó művészetével, soha nem mulasztják el kiemelni az 1981-ben megjelent *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikáját*, amely egy vérbosszú újságokban is megjelent történetét meséli el egy sajátos felfogásban és erősen átalakított módon.⁷⁵ Mikszáth Kálmán *Különös házasság* c. munkája⁷⁶ sem tesz egyebet, minthogy egy megtörtént esetet dolgoz fel, a valóságot is feláldozva saját politikai mondandója oltárán.⁷⁷ A regény cselekménye szerint Gróf Buttler János sárospataki jogászdíák (akinek már van kiszemelt menyasszonya), tanulótlársával, Bernáth Zsigmonddal együtt húsvéti vakációra utazik. Onnan visszatérőben báró Döry István (Döry Gábor) olaszröszkei szolgabíró, egykori katonatiszt, a gazdag családból származó Buttleret fondorlatos módon és akarata ellenére összeházasítja leányával, *Mariskával (Döry Katalin)*, miután azt a helybeli plébános elcsábította. Buttler nem tudott elmenekülni a hajdúkkal őrzött, bezárt kastélyból, sőt az ottani erőszakos esküvője után, amikor este a távoli menyasszonyának szóló levélírás közben elaludt, karosszékében egy felvonószerkezet segítségével fölemelték az emeletre, Mariska szobájába.

A regényben vázoltakkal szemben az alapos levéltári kutatások kétséget kizáróan bebizonyították, hogy Buttler nem erőszakkal kényszerítették a házasságra. 1931-ben jelent meg erről Pécsent dr. Döry Ferenc *Gróf Buttler János házassága* című, történetírói alapossággal megírt és dokumentált könyve, amelyet azonban kevesen ismernek. Döry tüzetesen tanulmányozta gróf Buttler János váló- és köteléki pereinek az egri érseki levéltárban őrzött, nagy terjedelmű iratanyagát, valamint gróf Buttler Jánosné fennmaradt levelezését és iratait. Könyvében Buttlernek az egész alakos képét és a gróf feleségének az arcképét is közölte. Újabbban, 1980 táján Sugár István egri helytörténész foglalkozott Buttler házassági pereinek történetével. Az egész történet elsősorban azért válthatott ki nagy érdeklődést – már saját korában is –, mert az egyházi bíróság 1827-től kezdve éveken át mind a két házasságot és nagyszámú tanúikat is lelkiismeretesen, több alkalommal is meghallgatta.⁷⁸ A több évtizedes, s az átlagost jóval meghaladó számú tanú bevonásával zajló történet pedig mintegy a közbeszéd tárgyává vált, sőt, önálló életre is kelt.

⁷⁵ Gabriel GARCÍA MÁRQUEZ: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája*. Budapest, Magvető, 2009. 118.

⁷⁶ MIKSZÁTH Kálmán: *Különös házasság*. Budapest, K.U.K., 2006.

⁷⁷ Erről ld. HORVÁTH A.: Mikszáth Kálmán „különös” házassági története. In: FEKETE B. – H. SZILÁGYI I. – KÖNCZÖL M. (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2009. 53–58.

⁷⁸ A köteléki per teljes jegyzőkönyve az Egri Főegyházmezei Levéltárban 575 ún. nagy ívoldalra rúg.

- Az irodalomban – amint erre már a fentiekben is számos példát láttunk – különösen kedvelt téma a bűn,⁷⁹ a bűnöző, illetve az utóbbi kategória alakszerű eljárásokban (nyomozás, per, büntetés végrehajtása, kivégzés) megjelenő egyes változatai: gyanúsított, vádlott, elítélt stb. Pl. Walter Jens *Az utolsó vádlott* című regény főhőse egy (fiktív) író és irodalomtörténész, Walter Sturm. A regényben Sturm, a művész egyben az utolsó individuum, az utolsó szabadon gondolkodó ember, s éppen ezért az „utolsó vádlott” is egy fiktív, de szikár realizmussal megjelenített világban, egy totalitárius rémlátomás-államban. A körülötte tomboló erőszakra sokáig hallgatással és passzivitással „reagáló” Sturmnak végül a „megtörni vagy megsemmisülni” alternatívájával kell szembenéznie, s ő e végső kihívásra határozott nemet mond az őt felhasználni akaró elnyomó gépezetnek.⁷⁸⁰ Franz Kafka *A per* c. munkája – és annak tudományos utóélete⁸¹ – is itt említhető: „Valaki megrágmalmazhatta Josef K.-t” – már ezekből a kezdőszavakból kibontható az egész mű témahálózata: a létbizonytalanság érzete, a meghatározhatatlan eredetű (és éppen ezért általános) fenyegetettség, a bűnösség–bűntelenség és az igazság–hazugság kérdésköre, a jog világa, a személytelenség stb.⁸²

Főként francia romantikus minták alapján a 19. században a magyar írók is előszeretettel szőttek regényeikbe és novelláikba bűnügyi motívumokat: Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Jósika Miklós stb. sokan műfordításokkal segítették a műfaj számra kelését irodalmunkban: *Rejtélyes gyilkosság* címmel például 1875-ben Mikszáth Kálmán fordította le elsőként Edgar Allan Poe detektívtörténetét, amelyet ma *A Morgue utcai kettős gyilkosság* címen ismerünk.⁸³

- Nem ritka, hogy (már) irodalmi művek címe is egy-egy jogintézményre utal (pl. Heinrich Böll *A hagyatéék* c. munkájában). Egyébiránt megfigyelhető, hogy az egyes nemzetek szerzői, írói gyakran jól körülhatárolható tematikák mentén alkotnak. Nyilvánvaló, hogy Böll munkáiban visszatükröződik a II. világháború utáni német társadalom számos erkölcsi, s ezen keresztül jogi konfliktusa, így a ‘parancsra tettem’ problematika számos aspektusa is. Böll esetében az irodalmi köntös nagy értéke, hogy nem csupán a „géhások által elsikkasztott vajjat”⁸⁴ vagy a háborús bűncelekményeket mutatja be – olykor szinte a kényelmetlenségig fokozott szenvtelenséggel –, de egyúttal azokat a körülményeket, motivációkat és egyéb jogilag is releváns tényeket is felvázolja, melyeket egyébként bármely ügyben fel kell tární. „Istenem, de sokszor töprengtem azon, hogy milyen irtózatossá lehet az, amely embermilliókat bír megfosztani az akaratuktól, bír arra kényszeríteni, hogy – pedig gyávák, pedig félnek – szembebúdkácsoljanak a halállal, ahogy mi is szembebúdkácsolunk aznap éjjel.”⁸⁵

⁷⁹ Különösen az „alapbűn” – az emberölés jelenik meg nagy számban, ezek között is az egyik legismertebb DOSZTOJEVSZKIJ *Bűn és bűnhődés* c. regénye.

⁸⁰ Walter JENS: *Az utolsó vádlott*. Budapest, Magvető, 1980. Részlet a regény fülszövegéből.

⁸¹ Robin WEST: Authority Autonomy And Choice: The Role Of Consent In The Moral And Political Visions Of Franz Kafka And Richard Posner. *Harv. L. Rev.*, 1985. december. 384–424.

⁸² <http://olvasokucko.tvn.hu/main.php?do=olvas&konyv=17> (2011. 04. 01.); ill. NAGY Tamás: *Josef K. nyomában. Jogról és irodalomról*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2010. 85–121.

⁸³ PETRI Ildikó: Populáris műfajok kölcsönhatása Mikszáth Kálmán műveiben. Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem, 2006. http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/mag_petri.pdf (2011. 06. 01.)

⁸⁴ Heinrich BÖLL: *A hagyatéék*. Budapest, Magvető, 1984. 124.

⁸⁵ BÖLL i. m. 154.

- A leggyakoribb témák egyikét dolgozza fel Jókai *A régi jó táblabírák* c. munkájában:⁸⁶ művében olyan kérdéseket feszeget, minthogy a közérdek alulmaradhat-e a magántulajdonnal szemben; még pontosabban: az éhes, árvízről sújtott tömeget ki lehet-e elégiteni az uraság élelmiszer-raktárából? Az alapkérdés ugyanez Móricz Zsigmond *Rokonok* c. munkájában is. Az utolsó nagy Móricz-regényben a főhős, Kopjáss István átlagon felüli, alulról a tehetségével feltörő dzsentri. Mint egyszerű kultúrtańcsosban még nagy tervek és álmok élnek, de amint Zsarátnok város főügyésze lesz, lassanként megtagadja ifjúkori elveit, elnyeli őt is a panamák világa, s csak saját karrierjével törődik. Mire rádöbben a kíméletlen igazságra, bírálatra már nincs erkölcsi alapja, s öngyilkos lesz... Kopjáss sorsa nem azt hirdeti, amit Matolcsyé, hogy „elvégeztetett, de semmi sem tisztázott”, nem azt mondja, amit Szakhmáry, hogy „kár volt mindentért”. A Rokonok éppen azt hirdeti, hogy aki sorozatosan megalkuszik, annak értékes vonásai elkopnak, s a „született gazok közé” kerül.
- A jogászi (joghallgatói) lét egyfajta előszobája a felvételi vizsga, melynek kérdései, aranyköpései éppúgy a jogi kultúra szerves részeivé váltak, mint a nagy jogalkotási termékek, a politikai viták közismert érvei.⁸⁷ A felvételi mellett a humor gyakori tárgya, illetve eszköze a jogi oktatás bemutatását célzó munkáknak is. Ezek egyik meghatározó darabja Zeke László *Canis Merga* c. munkája,⁸⁸ melyben a jogász szerző az egyetemi évek alatt gyűjtött tapasztalatait adja közre; a finom ironia és a nyílt szarkazmus közötti sávban haladva valamennyi lehetséges módszert felhasználva. Az írás nem csupán a jogi felsőoktatásra vonatkozóan tesz megállapításokat, észrevételei általános érvényességre tartanak igényt, az emberi összefüggésekre helyezve a hangsúlyt: a vizsgaidőszakok, puskázások és egyetemi kapcsolatok legmélyebb bugyraiba vezet minket a szerző, anélkül, hogy szűkebben vett szakmai, tudományos kérdésekkel terhelne minket, miközben a munka – természetszerűleg – nagy figyelmet szentel a szervezési, tudományszervezési visszasságoknak, olykor bohózatba illő oktatói vagy titkárnői magatartásoknak.
- Téma a gyakorló jogász élete is: a valamely jogászi hivatás képviselőjét bemutató művek – érthető módon – gyakran vázolnak fel olyan jogi problémákat, eljárásokat is, melyek a főhős emberi és – ritkábban – szakmai kvalitásainak kibontásához elengedhetetlenül szükségesek. Nem haszontalan tehát, ha – a következő alfejezetben – ezen tárgykört önállóan, részletekbe menően is áttekintjük.

2.1.4. AZ EGYES JOGÁSZI HIVATÁSOK BEMUTATÁSA

A rideg jog alkalmazója az irodalmi eszközök révén vedlik vissza emberré, ölti magára egy érző, érzéseit nehezen kifejező és vágyaktól fűtött lény jelmezét.

- Az egyik leggyakoribb – irodalmi műben feldolgozott – jogászi hivatás a *bíróé*. A bíró egyszer egy orákulum, egy igazi nagyság, máskor nagyon is kisszerű, meglepően emberi vonásokkal rendelkező valaki. „Bölcsességgel – kevés pénzzel – sok becsülettel ki igazgatta a közügyeket [...]”? A régi jó táblabírák. Ki járt legelől vallás, tudományok,

⁸⁶ JÓKAI MÓR: *A régi jó táblabírák*. Szentendre, Mercator Stúdió, 2006.

⁸⁷ KABÓDI Csaba – KISS Ágnes: *Megművelt köbalták. Így felvételiztek ők! Diákbakik, aranyköpések gyűjteménye*. 2. átd., bőv. kiad. Budapest, Novella, 2004.

⁸⁸ ZEKE László: *Canis Merga*. Budapest, Új Mandátum, 2003. 156.

erények útjain? A jó öreg táblabírák.⁸⁹ A bíró életét és küzdelmeit bemutató munkák közül a legismertebb Lev Tolsztoj⁹⁰ *Ivan Iljics halála* c. kisregénye, amely Ivan Iljics Golovin, törvényszéki bíró életét, betegségét, majd pedig halálát mutatja be. A mű egy jogász szembenézése önmagával, élete eseményeinek súlyával vagy éppen súlytalanságával: „És minél jobban távolodott a gyermekkortól, minél jobban közeledett a jelenhez, annál jelentéktelenebbek, annál kétségesebbek lettek az örömök. Már a jogtudományi iskolában kezdődött. Ott volt még egy és más, ami igazán kellemes volt: jókedv, barátság, reményeségek. De a felsőbb osztályokban már egyre ritkultak a jó percek. [...] Aztán minden összezavarodott, egyre csökkent a jó. És azután még kevesebb, egyre kevesebb, minél tovább haladt előre életében, annál kevesebb. [...] A házasság... olyan véletlenül jött létre, és a csalódás, a felesége szájának a szaga, és az érzékenység, a tettetés! És az az élettelen hivatal, és anyagi gondok, és így telt el egy év, kettő, tíz, húsz – mindig ugyanaz. [...] Mintha állandóan lefelé haladtam volna a lejtőn, miközben azt képzeltem, hogy felfelé kapaszkodom. [...] A közvéleményben felfelé haladtam, és ugyanolyan arányban fogyott alólam az élet... Most pedig vége [...]”.⁹¹

A mű erőteljesen ellenpontozza a kisszerű és végletesen haszonleső közeget a szakmai kiválóság bemutatásával; egyazon emberen belül is megmutatva az emberi magasságokat és mélységeket. Tolsztoj egy, az emberi kapcsolatokra alig-alig alkalmas közeget tár elénk, melyben a házaspár soha nem beszél – még egymással sem – két gyermeke elvesztéséről, s amelyben a szeretet lehetősége és képessége csupán a főhős kisfiában és az önzetlen szolgálóban (Geraszim) van jelen. A rideg – szájalmat és együttérzést hírből sem ismerő – szakmai közeg leírását rövid mondatokkal oldja meg Tolsztoj: „Így hát Ivan Iljics halála hírére a bírósági szobában egybegyűlt urak mindegyikének az volt az első gondolata, hogy milyen hatással lehet ez a haláleset saját rangjára, előléptetésére, vagy jó ismerőseire.”⁹²

Márai Sándor *Válás Budán* c. regényének főhőse is bíró, méghozzá válóperes bíró.⁹³ Az egyik eset szokatlanul közelről érinti a válóperes bíró elzárkózó, de sikeresnek mondható életét és családi körét: egy iskolatárs és egy futó lányismerős házassága jutott válságba. A tárgyalás előtti éjjel megrendítő esemény (emberölés) játszódik le a „felek” budai otthonában, s ennek különös megvilágításában a három ember kapcsolatának addigi rejtett dimenziói tárulnak fel. A család biztonságát veszélyeztető személyes érzelmek fordulatokban gazdag, drámai erejű, szinte filmszerű történetben jelennek meg.

- A másik leggyakrabban megrajzolásra kerülő jogászi pálya az *ügyvéd*. Graham Greene *A tizedik* c. kisregényének – legkevésbé sem hősiés – főhőse Louis Chavel, ügyvéd. A II. világháború idején játszódó történet főszereplőjét egy razzia során gyűjtik be a német megszállók, akik a nagyszámú fogoly között – egy éjszakai szabotázsakció következményeként – tizedelést rendeznek. A foglyok maguk dönthetik el, hogy

⁸⁹ JÓKAI i. m. 6.

⁹⁰ Tolsztoj maga is hallgatott jogot – egyebek mellett a Kazanyi Egyetemen.

⁹¹ LEV TOLSZTOJ: Ivan Iljics halála. In: LEV TOLSZTOJ: *Bál után. Kisregények és elbeszélések*. Budapest, Európa, 1984. 185.

⁹² TOLSZTOJ i. m. 137.

⁹³ MÁRAI Sándor: *Válás Budán*. Budapest, Helikon, 2008. 186.

ki kerüljön kivégzésre másnap reggel; a harminc fogvatartott sorsot húz, s harmadiként éppen Chavel húzza a rövidebbet:

„Nem – mondta Chavel. – Azt már nem. – Eldobta a cédulát, és fölkiáltott. – Én nem egyeztem bele ebbe a sorshúzásba! Nem kényszeríthetnek, hogy meghaljak magukért...”

Meglepetten s minden ellenségesség nélkül nézték. Üriember végtére: nem a maguk normái szerint ítélték meg, egy fölfoghatatlan osztály tagja lévén, eleinte nem is gyávaságként értékelték viselkedését. [...]

– Ide hallgassanak! – könyörgött Chavel. Föltartotta a papírszeletet. A többiek együtt érző kíváncsisággal nézték. – Százezer frankot adok annak, aki átveszi tőlem!

– Nyugodjon meg Monsieur Chavel – szólt rá Lenotre. – Gondoljon csak bele: ki adná oda pénzért az életét, ha egyszer nem élvezheti?

– Odaadom mindent! – nyögte Chavel kétségbeeséstől elcsukló hangon. – A pénzem, a földem, St. Jean de Brinacot, mindent... [...]

Akkor valaki megszólalt. – Meséljen a birtokáról. Lehet, hogy vevő leszek rá. – Janvier volt az.⁹⁴ A szerző kivételes érzékenységgel adja vissza a jó debattórt, a kiváló színlelőt, a pókerjátékost az ügyvéd regénybeli viselkedésében, gondolkodásmódjában, pozitív emberi gesztusaiban s halálában.

A legrövidebb idő alatt a lehető legpontosabb leírást adni egy ügyvédről; mintha csak ez lett volna Lev Tolsztoj célja is, mikor a *Kreutzer-sonáta* egyik mellékszereplőjét ábrázolta. Ruházatát, személyiségét és viselkedését is olyan könnyedséggel tárja elénk, hogy szinte látjuk az urat, szinte saját ismerősükként üdvözljük...⁹⁵ miközben az ügyvéd alig egy tucat alkalommal szól bele a vonatkupé közönségének épületes beszélgetésébe.⁹⁶ Tolsztoj mesterien használja az ügyvéd figuráját mondandója kifejtéséhez,⁹⁷ majd egyetlen nagyívű mozdulattal le is lépteti teremtményét a színről.

A kortárs alkotások közül kiemelkednek a már említett John Grisham, aki – egyéb munkái mellett – a *The Street Lawyer* (Az utca ügyvédje, 1998) c. regényében is az ügyvéd életének és munkájának ábrázolására törekszik.

- Nem ritka az *ügyész* megjelenítése sem egy-egy irodalmi alkotásban; ő jelenik meg Kosztolányi Dezső *Ótéli fegyház* c. novellájában is: „Az ügyész ezen a vasárnapon délután vádbeszédére készült. Negyven év körül lehetett, egészséges, izmos, nyugodt férfi, mintaképe a mértékletes és egyensúlyozott embernek, kinek minden vonása szabályos, az idegesség rángása nélkül. Le lehetne őt fényképezni egy néprajzi tankönyv számára, és aláírni: 'közép-európai férfi'. Régen elmúltak azok az idők, mikor munkája izgalomba hozta” – olvassuk az érzékletes leírást.
- Jókai fentebb már kétszer is idézett munkájában *összehasonlításra is kerülnek a különböző jogász hivatások*: „Könnyű most ügyvédnek lenni. Mai világban csak jó em-

⁹⁴ Graham GREENE: *A tizedik*. Budapest, Magvető, 1987. 26–27.

⁹⁵ Az akkurátus, új holmijú úr, mint később megtudtam: egy ügyvéd [...]. TOLSZTOJ i. m. 195.

⁹⁶ Pl.: „Észrevéve, hogy csak az ő hangját lehet hallani, az ügyvéd félbeszakította a beszédjét, s az öreg felé fordult. – A régi világban nem fordult elő ilyesmi, ugye? – mondta kellemesen mosolyogva. TOLSZTOJ i. m. 197.

⁹⁷ „De engedje meg – mondta az ügyvéd –, a tény ellene szól annak, amit mond [...]. TOLSZTOJ i. m. 202., illetve „Igen, a házasetben kétségkívül vannak kritikus epizódok – mondta az ügyvéd, aki be akarta szüntetni az illetlenül heves beszélgetést.” TOLSZTOJ i. m. 203.

lékezőtehetség kell hozzá, a paragrafusok bő ismerete, megfelelő *stylus curialis*, jó két talp, mely nem fárad el a járás-kelésben; a többi mellékes dolog. Hajdan művészet, virtuozitás volt az ügyvédség, a pör hasonlított egy gyönyörű lovagjátékhoz, egy szellemi tornához, hol ügyesség, merészség, tárgy- és helyismeret nagy előnyöket adtak; mikor már lováról le volt verve a hős, még akkor is felülkerülhetett, s megesett, hogy az alperes egzekvált a felperest, ha ügyvéde bátor és nevének megfelelő dalia volt. Az igazi ügyvéd kezében jó eszköz volt minden világi tényező, a tisztújítástól kezdve fel az országgyűlésig; a kitérések, kifogások, mellékutak gyakorlatában alkalma volt remekelni; egyszóval, minthogy már benne vagyok a klasszikus hasonlításokban, a hajdani ügyvéd oly viszonyt képez a mostanihoz, mint a négy szilaj paripát kormányzó kocsis nyaktörős utakon a lokomotívon ülő tendervezetőhöz, kinek egyéb gondja nincsen, mint hogy ki ne menjen a kerékvágásból. A Krénfy contra Fenyéry per olvasása valódi gyönyör lehetne egy igazi ügyvédre nézve. Mindkét fél ügyésze remekelni akart e válságos ügy eldöntésében, melyben a rokonszenv, az emberi jogok, a becsületesség kétségtelenül Fenyéry részén voltak, de a kérlelhetetlen törvény még világosabb jogot adott a felperesnek. A bírák szíveik szerint mind kénytelenek voltak Fenyéry tettét helyeselni, de a jog szerint el kelle őt ítélniük. Lippay maga aláírta a tanúvallomást azon ember ellen, kit az életben tán legjobban becsült, legjobban szeretett. Az első bíróság rokonszenve csupán annyi jót tehetett irányában, hogy szigorú ítéletét szabadlábrol engedé neki feljebb vinni a hétszemélyes táblára.⁹⁸

- *A pályakezdő jogász esetében nem maga a hivatásrend a döntő, sokkal inkább a friss diploma ténye, a tapasztalatlanság, az útkeresés, az igazodni vágyás kínlásának egyöntetűsége.*⁹⁹ A pályakezdő jogász arcélének felvázolásából nem hiányozhat a kemény ellenpontozás: a régi álmok és új remény(telenség)ek szembeállítás, a régi, többé-kevésbé gyermeki benső és a rideg külvilág ütköztetése. Grecsó Krisztián *Tánciskola* c. regényében éppen ez a szembenállás jelenik meg:¹⁰⁰ az egyik hang, az egyik vonulat minden tekintetben igazodik a regény színteréhez, a hatalmas, tágas, beláthatatlan Alföldhöz a maga kényelmes, hosszan indázó, messzire nyúló mondataival. Ez a vonulat a regény negatív főszereplőjének, Szalma Lajosnak, nagybátyjának, a „sátán tánctanárnak” vagy ahogy a leggyakrabban emlegetik a regényben: a „nagy karmesternek” a vonulata. A másik hang a fiatal, önmagát és jövőjét kereső-alakítgató „jogászyakornok” (ügyészégi fogalmazó), Voith József hangja, amely tele van zaklatottsággal, malíciával, szarkazmussal, verdeső értékkereséssel. A történet Voith József (a szövegben szinte mindenütt Jocóként szerepel, ezzel is hangsúlyozandó zöldfülűségét), a frissen végzett, huszonnégy éves jogász meglehetősen mozgalmas fél évét meséli el, a nyár végétől kezdve karácsonyig, amibe belefér a szüzességének elvesztése, új munkahelyére való belépés, futó kalandok, apja felettébb groteszk halála, találkozása a Sátánnal, illetve az igaz szerelem (?) megtalálása. Hasonló alaphelyzet – a pályakezdő jogász első, önálló szárnypróbálgatásai köré épített történet – jelenik

⁹⁸ JÓKAI i. m. 150–151.

⁹⁹ E körben sem feledkezhetünk meg GRISHAM munkásságáról, aki különösen a *The Firm* (A cég. 1991.), a *The Associate* (Csapdában. 2008.) és a *Theodore Boone: Kid Lawyer* (Theodore Boone: a kölyökügyvéd. 2010.) c. munkáiban dolgozza fel a frissen végzett jogász témáját.

¹⁰⁰ GRECSÓ KRISZTIÁN: *Tánciskola*. Budapest, Magvető, 2008. 304.

meg Lenkei Gábor *Vegyünk bankot!* c. regényében is, amelyben Ovács Péter, a fiatal jogász életén keresztül nyerhetünk bepillantást a 90-es évek Magyarországnak privatizációs ügyleteibe.¹⁰¹ A szerző tudatosan és vállaltan P. G. Wodehouse könnyed és szórakoztató stílusában leplezi le és teszi szánakozás, illetve mulatság tárgyává a regény szereplőit, legyenek azok ‘természetes’ vagy ‘jogi’ személyek (pl. bankok).

Grecsó munkája némi rokonságot mutat Dickensnek, a XIX. századi angol realista regényirodalom legjelentősebb alakjának *David Copperfield* c. regényével is,¹⁰² amelyben egy fiatalemberre serdülő kisfiú szenvedésein keresztül tárul fel a felnőtt-társadalom gonosz, embertelen világa. David itt is apja testvérénél, nénikéjénél Betsey Trotwoodnál talál menedéket, aki ezután gyámja lesz, nevelteti, taníttatja és ügyvéd-bojtárnak adja Londonba Mr. Spenlow irodájába. Ő is ekkor válik férfitársa, jogász pályája kezdetén, megismerkedve Miss Dora Spenlow-val, aki iránt olthatatlan szerelmet érez... Mindkét mű mondanójának egyik középponti eleme a családtól való elszakadás fájdalmas folyamata.

- Az esetek egy jelentős részében nem a vizsgált munka szépirodalmi jellegének eldöntése okoz nehézséget, hanem az abban foglaltak joggal, jogász hivatással összefüggő jellegének megállapítása: tipikusan ilyen terület az igazgatási szakemberek – az irodalomban előszeretettel feldolgozott – életének bemutatása. Ezen művek egy jelentős részéből nem derül ki (merthogy a mondanivaló szempontjából nincs is különösebb jelentősége),¹⁰³ hogy az adott – cím- vagy csupán főszereplő – hivatalnok, csinovnyik vagy jegyző a kifejezés mai értelmében „jogvégezett” személy-e, vagy születési jogon, esetleg egy tanfolyam nyomán látja el hivatali feladatait. Az ismertebb történetek mellett – mint amilyen A. P. Csehov *A csinovnyik halála*, Eötvös József *A falu jegyzője*, illetve Gvadányi József *Egy falusi nótáriusnak budai utazása*¹⁰⁴ – vannak olyan munkák is, melyek a szépirodalmi köntöst csupán ürügyként használják, hogy a szerző igazgatási, szervezés- és vezetéselméleti vagy éppen politikai elképzeléseit kifejthesék, bemutathassák. Utóbbira jó példa Balzac *Hivatalnokok* c. regénye, melynek váza a szerző közigazgatási reformterve. Természetesen ezekben a munkákban is fel-felbukkannak (egyéb) jogászok (bírák, ügyvédek): pl. *A falu jegyzőjében* Réty alispánné, ügyvédje, Macskaházy segítségével lopja el Tengelyi Jónástól, a falu jegyzőjétől nemeslevelét, és néhány, az asszonynak anyagi okokból kellemetlen iratot, így állítva félre a jegyzőt a megyei tisztújításon...¹⁰⁵

2.2. Jog mint irodalom

„A ‘narrativisták’ másik csoportja tulajdonképpen már az általunk alapul vett séma másik osztályába, a *law as literature* tartományába sorolhatók, hiszen érdeklődésük közép-

¹⁰¹ LENKEI Gábor: *Vegyünk bankot!* Cappuccino könyvek. Budapest, Kávé, 2002.

¹⁰² CHARLES DICKENS: *Copperfield Dávid*. Budapest, Holnap, 2002.

¹⁰³ Ki gondolkodna el azon, hogy *A csinovnyik halála* című c. elbeszélés főszereplőjének – Cserjakovnak – hagyatéki végrehajtói pozíciója vajon milyen iskolai végzettséghez volt kötve...

¹⁰⁴ GRÓF GVADÁNYI József: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása...* Komárom és Pozsony, 1787.

¹⁰⁵ Erről ld.: FALUSI Márton: „Ésszé a jó kormányzásról.” In: FEKETE B. – H. SZILÁGYI I. (szerk.): *Iustitia modellül áll*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 55–74.

pontjában egy elvontabb elméleti szinten az a kérdés áll, hogy a jog világában milyen jelentőséggel bírnak a narratívák általában. Éppen ezért figyelmüket nem annyira a különböző irodalmi művek elemzése, mint inkább az irodalom-tudomány eredményeinek a jogelmélet szempontjából vett hasznosítási lehetőségei kötik le. Voltaképpen ezt a kutatási irányt jelölte ki a ‘jog és irodalom’ számára a mozgalom egyik ‘alapító atyjaként’ számon tartott James Boyd White 1970-es évektől kibontakozó gazdag munkássága. [...] White alaptézise, hogy nyelvében él az ember. Az ember ezért és ez által társas lény, vagyis a beszéd – a nyelvi cselekvés – által határozza meg önmagát a közösségben, s egyszersmind ez által folytonosan alakítja is ezt a közösséget. Az irodalom és a jog tulajdonképpen a nyelvi cselekvés kontinuumának különféle irányai vagy módusaiként értelmezhetők, de mindkettő az egyén és a közösség identitását egyszerre kifejező, illetve létrehozó aktusok. A jog alapvető funkciója a közösség fenntartása, ezért lényege a konstitutív retorika – vagyis a közösség tagjai történeteinek ‘újraelmésélése’, ami lehetővé teszi, hogy a jog által kezelt konfliktus lezárásaként az egyén újra beilleszkedhessen a közösségbe, vagy megtalálja új helyét benne. White ezért a jogot a ‘konstitutív retorika’ – vagyis a közösségalkotó beszéd – egyik formájának tekinti, ami csupán eszközeiben, formájában és fokozatilag különbözik az irodalomtól. Martha Nussbaum a ‘költői igazságszolgáltatás’ fogalmának elemzéséből kiindulva tárja fel, hogy a morális és az esztétikai ítélet alapja egyaránt az ‘értelmes érzelem’.¹⁰⁶

Erős leegyszerűsítéssel akár azt is állíthatnánk, hogy a jogi szöveg minden esetben egyúttal irodalmi érték is, amennyiben elfogadjuk, hogy a jogi szövegek valós jelentése csak a jogon túli értelmezési eszközrendszerek révén teljesebben ki, válhat teljes körűen hozzáférhetővé. Robert Cover szerint „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”¹⁰⁷

Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* c. munkájában igen szabatosan jelenik meg a kor jogi műnyelve, egyes alakszerű eljárások reprodukciója során. A nyelvhasználat eme sajátossága tudatos stílusválasztás eredménye is egyúttal; a kemény, rideg és sok szempontból átláthatatlan közeg leírására, megjelenítésére a szerző keresve sem találhatott volna megfelelőbb eszközt. Talán Esterházy Péter sem válik azzá, aki ma, ha nem „a minisztérium tisztviselőjeként” kezdi pályáját,¹⁰⁸ hiszen ez nyilvánvalóan elősegítette, hogy a jogi-igazgatási bikkfanyelvet is felhasználva és a közeget „értelmezve” hozzon létre új irodalmi műnyelvet.¹⁰⁹

¹⁰⁶ H. SZILÁGYI (2010b) i. m. 14–15.

¹⁰⁷ Robert M. COVER: The Supreme Court 1982 Term. Foreword: *Nomos* and Narrative. *Harv. L. Rev.*, 1983/97. 4–5. Hivatkozva: NAGY TAMÁS: Jog és irodalom: kezdetek és eszmények. *IAS*, 2007/2. 58.

¹⁰⁸ Esterházy Péter 1974-ben az ELTE-n szerzett matematikusi diplomát (szakdolgozatának címe: *Optimum binary search trees*), és egyetemi diplomáját hasznosítva a Kohó- és Gépipari Minisztérium Számítástechnikai Intézetében dolgozott 1978-ig.

¹⁰⁹ Esterházyt a *Termelési-regény (kissregény)* c. munkája (1979) emelte a magyar irodalom élvonalába, első sorban új nyelvi megoldásai révén.

*Döntő jelentőségű tény, hogy a (még) hatályos jogszabályok nyelvezete számos esetben a régebbi beszélt nyelv – legyen szó sajátos nyelvtani szerkezetekről, egyes szavakról, szókapcsolatokról – utolsó előfordulási helyei a ma használt nyelvben. Itt valóban fontosnak mutatkozik a használt és beszélt nyelv közötti különbségtétel, hiszen a jog sajátos nyelvezete mindig is mutatott valamilyen mértékű elkülönülést a beszélt nyelvtől (különösen mikor döntően német vagy latin nyelvű volt a jogi kultúra...), ám ma még a köznapi magyar nyelvben használt nyelvtani szerkezetek és a 30-40 évnél régebbi tételesjogi szövegek által használt nyelvtani szerkezetek között is szakadéknyi a távolság. Álljon itt egyetlen példa a ma¹¹⁰ hatályos Polgári Törvénykönyvből: a 381. § (1) és (2) bekezdése alapján „[A] megrendelő a szerződéstől bármikor elállhat, köteles azonban a szállító kárát megtéríteni. Ha a szerződéskötés előtt *fennállott* helyzetet nem lehet visszaállítani, vagy ha ezt nemzetgazdasági érdek vagy különös méltánylást érdemlő egyéb érdek indokolja, a bíróság a megrendelő elállása esetében – bármelyik fél kérelmére – a szerződést a jövőre nézve szünteti meg”.¹¹¹*

2.3. Irodalom a jogban

A jogi szövegbe ágyazott szépirodalmi szöveg igen ritka jelenség, de nem példa nélküli. Elegendő csupán arra utalnunk, hogy Magyarország Alaptörvénye¹¹² a *Himnusz* első sorával kezdődik.¹¹³ *Irodalmi művek címeivel és ezek elemzésének szempontjaival* is találkozhatunk jogszabályokban; lásd pl. az érettségi vizsga részletes követelményeiről szóló 40/2002. (V. 24.) OM rendeletet, amelyben pl. Katona József *Bánk bán*, illetve Madách Imre *Az ember tragédiája* c. munkája nevesítetten is megjelenik.

A jog és irodalom témakörének egy izgalmas, ám hazánkban mindezidáig teljesen feltáratlan területe lehetne a bírósági jegyzőkönyvekben, illetve ítéletekben, végzésekben rögzített irodalmi utalások feldolgozása is. Amennyiben a jogtudományi munkákra is kiterjesztjük a „jogi szöveg” fogalmát, úgy igen sok példával találkozhatunk. Csak a legutóbbi idők egyetemi jegyzeteiből, szöveggyűjteményeiből és segédanyagaiból szemezgetve említhetjük Samu Mihály *Jogpolitika* c. munkáját, amelyben 10 (!) oldalas részletet találunk az Antigonéból.¹¹⁴

Érdemes felhívni a figyelmet egy különösen érdekes hazai folyamatra is; megindult a jogi oktatás *irodalmi esetek* feldolgozásán keresztüli megújítása, pl. közismert történetek hatályos büntető-tényállások fényénél történő vizsgálata révén. E körben utalhatunk Tóth Mihály legutóbbi munkájára is, amely 2010 áprilisában jelent meg, az *Ószövéstől a Pink Floydig* címmel.¹¹⁵ Szintén e körben említhető izgalmas kísérlet a H. Szilágyi István és Fekete Balázs szerkesztésében megjelent – fentebb már hivatkozott – *Iustitia kirándul*, illetve *Iustitia modellt áll* című két kötet, melyekben a szépirodalom kínálta jogi esetek feldolgozására és a jogtudomány más tudományterületekhez való

¹¹⁰ 2012. 01. 01.

¹¹¹ Kiemelés R. Á.

¹¹² Kihirdetve 2011. április 25-én.

¹¹³ „Isten, áldd meg a magyart!”

¹¹⁴ SAMU Mihály: *Jogpolitika*. Budapest, Rejtjel, 1997.

¹¹⁵ TÓTH Mihály: *Az Ószövéstől a Pink Floydig*. Budapest, Dialóg Campus, 2010. (2. kiadás)

kapcsolódása kérdésének kibontására került sor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara által szervezett „Jog és irodalom” szimpóziumok résztvevői interpretálásában. A vizsgált körben az utóbbi évek kiemelkedő teljesítménye a Kiss Anna által szerkesztett és részben írt *Büntények a könyvtárszobából*¹¹⁶ c. munka, amely nem csupán a jelen szakvizsgáló jogászainak ad gyakorlati, a mai tételes jogra alapított jogalkalmazási példákat irodalmi művek segítségével, de – éppen az irodalmi köntös révén – a szélesebb közönség számára is élvezetes módon mutatja be mai jogintézményeinket, a jog stabil és változó értékeit. A mű „[...] kifejezetten azzal a céllal született, hogy a jogászok számára segítsen a jog mélyebb megértésében irodalmi szövegek, mégpedig (jelen esetben) regények, novellák, drámák, illetve elbeszélő költemények jogi szempontú elemzésén keresztül. Ezt a célt azáltal próbálja elérni, hogy olyan „irodalmi jogeseteket” dolgoz fel, amelyek beleütköznek valamely büntetőjogi tényállásba, és ezen bűncselekmények elkövetői felelősségre vonásának útját igyekszik a büntető eljárás különböző lépcsőfokain keresztül bemutatni”.¹¹⁷ Kiss Anna nevéhez fűződik a *Bűnbe esett irodalmi hősök* c. kötet is,¹¹⁸ amellyel kapcsolatban maga a szerző teszi fel a kérdéseket: „A fiatal Toldi Miklós története közismert, de vajon a bűnöségével kapcsolatos kérdések is ilyen egyértelműek-e? Ha ma bíróság elé állítanák Arany hősét, milyen szempontok alapján ítélnék felette? Hogyan minősülne az általa elkövetett bűncselekmény, és milyen büntetést kapna?”¹¹⁹

Valamennyi itt említett munka számos szépirodalmi műből vett, hosszabb-rövidebb részletet tartalmaz.

2.4. Jog és irodalom az egyéb társadalomtudományokban

A svéd filozófusnő, Sissela Bok, erkölcsfilozófiai érvekkel és ellenérvekkel elemzi a hazugság legkülönbözőbb, közéleti és magánéleti válfajait, nagy figyelmet szentelve az ügyvédi etika idevágó problémáinak is.¹²⁰ A jog és irodalom témakörébe illesztéshez természetesen el kell döntenünk, hogy amikor a szerző a jogász igazmondásra vonatkozó kötelezettségét vizsgálva kortárs filozófusok (Bonhoeffer, Ross stb.) munkáit idézi, vajon ezen szövegek „irodalmi jellege” mellett szól-e érv, avagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a társtudományok a joggal kapcsolatos elképzeléseiket fejtik ki, merőben tudományos igénnyel és módon.

Lényeges, hogy Bognál az érvek között kifejezetten szépirodalmi¹²¹ vagy annak is tekinthető¹²² munkák kijelentései is megjelennek, mint az etikai – s ezen belül hangsúlyosan jogi etikai – kérdések értelmezéséhez, megértéséhez és megválaszolásához szük-

¹¹⁶ KISS Anna (szerk.): *Büntények a könyvtárszobából*. Interaktív iratmintatár büntetőjogi komplex gyakorlathoz és szakvizsgálóhoz. Budapest, Complex, 2010.

¹¹⁷ TÓTH J. Zoltán: Büntetőjog az irodalomban, irodalom a büntető eljárásban. Recenzió a Kiss Anna (szerk.): *Büntények a könyvtárszobából* c. kötetéről. *Jogelméleti Szemle*, 2010/3.

¹¹⁸ KISS Anna (szerk.): *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Publicitas Art-Média Kft., 2008.

¹¹⁹ KISS Anna: *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Jog és irodalom. *Ügyvédvilág*, 2009/1. <http://ugyvedvilag.hu/laparchivum.php?ref=143> (2010. 01. 01.)

¹²⁰ Sissela Bok: *A hazugság. A köz- és magánélet válaszútjai*. Budapest, Gondolat, 1983.

¹²¹ HOMÉROSZ: *Odüsszeia*. In: Bok i. m. 63.

¹²² Biblia. In: Bok i. m. 61.

séges eszközök. Így megállapíthatjuk, hogy jog és irodalom kapcsolatának egy sajátos formája az, amikor valamely egyéb társadalomtudomány saját jogfogalmának, igazságfogalmának stb. kialakítása során állítja párba a két területet, a jog valamely intézményét és az erre vonatkoztatható szépirodalmi forrásokat. A kapcsolatot akkor is létezőnek kell tekintenünk, ha egyébként ezen művekben a legkritikább esetben jelenik meg a szépirodalmi források kizárólagossága.

Új – a jogot a szépirodalommal direkt módon összekapcsoló terület a pedagógia, amennyiben Kiss Anna – Kiss Henriett – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Csíny vagy bűn?*¹²³ c. munkája ajánlott tanári kézikönyvként bekerült az általános iskolai irodalom-oktatásban hivatalosan is használható/használandó munkák közé. E mű vizsgált témánkkal való kapcsolatára nézve álljanak itt Aáry-Tamás Lajosnak, az Oktatási Jogok Biztosának ajánló szavai: „Különleges kalandra hívják a Kedves Olvasót e kötet szerzői. [...] jogászok arra vállalkoztak, hogy – gyermekek segítségével – vitára bocsájtják a magyar irodalom remekeit, kidomborítva az erkölcsi és a jogi értelmezéseket, dilemmákat. A tanulmányok felhasználásával irodalomtanárok és diákjaik közösen vitázhatnak arról, hogyan lehet mindhalálig jónak lenni, mit is jelent a szeretet, a felelősség, a barátság, vagy hogyan viszonyul egymáshoz a becsület és a szegénység. Együtt elemezhetik azt, hogy mi az árulás, a csalás és a sorstalanság. Egyedi vállalkozásról van szó, hiszen a szerzők nem a száraz jogot igyekeznek megértetni és elfogadtatni, nem önmagában keresik az erkölcsi igazságokat, hanem a legszebb magyar műveket hívják segítségül. Így a művekkel együtt többet, mást is tanulhatnak a diákok. Vitázhatnak, érvelhetnek és dönthetnek. Vagyis azt tehetik, amit várunk tőlünk: tanulva készüljenek arra, hogy aktív, felelős állampolgárok legyenek. Mindeközben megtanulják tisztelni a magyar irodalmat, az erkölcsöt és a jogot. Nemesebbet nem is kívánhatunk gyermekeinknek.”¹²⁴

Ugyanígy a *teológia* érintettsége is felvethető, amennyiben a (jog)tudomány – különösen tőlünk nyugatabbra – már jó ideje elfogadja azt a vizsgálati lehetőséget, amely valamely jogintézményt nem a hagyományos megközelítések valamelyikében tárgyal – azaz pl. intézménytörténeti bevezetés után tárgyalva a hatályos joganyagot –, hanem a *Biblia* egyes elvei, tanításai fényében.¹²⁵ Hasonló kísérlet az is, amikor a jogalkalmazó – pl. egy konkrét tanulmányban az ügyész – viselkedését, a vele szemben támasztott elvárásokat is bibliai minták, előképek alapján térképezzük fel.¹²⁶ A legkézenfekvőbb – s az elmúlt időszakban egyre több példát kínáló – megoldás a bibliai történetek hatályos jogunk szerinti minősítése, hermeneutikai megközelítésben.¹²⁷

¹²³ KISS Anna – KISS Henriett – TÓTH J. Zoltán: *Csíny vagy bűn?* Budapest, Complex, 2010.

¹²⁴ Részlet a mű bevezetőjéből.

¹²⁵ Pl. C. SCOTT PRYOR: Consideration in the Common Law of Contracts: A Biblical – Theological Critique. *Regent University Law Review* Vol. 18. 2005–2006/1. 1–48.

¹²⁶ LARRY O. NATT GANTT – CHARLES H. OATES – SAMUEL PYEATT MENEFFEE: Professional Responsibility and the Christian Attorney: Comparing the ABA Model Rules of Professional Conduct and Biblical Virtues. *Regent University Law Review*, 2006–2007/1. 3–92.

¹²⁷ RIXER Ádám: Káin és Ábel története a modern büntetőjog tükrében. In: RIXER Ádám: *Religion and Law – Vallás és jog*. Budapest, KRE ÁJK, 2010. 168–181.